KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 13 — ČÍSLO 3

OBSAH

KOČIŠ, F.: Jazyk, literatúra a spoločnosť 65
DVONČ, L.: Podstatné mená vzoru *žena* 68
HORECKÝ, J.: Poznámky o využívaní úvodzoviek 73
RUŽIČKA, J.: Nad knihou Miloša Gosiorovského *Z histórie česko-slovenských vzťahov* . 76
PALKOVIČ, K.: Spoluhlásková skupina *šť* v slovenčine . . 79

Diskusie

UHLÁR, V.: O pôvode názvu *Pukanec* 82

Rozličnosti

Bezorbová agrotechnika. Š. Peciar 86
Interhelpo — interhelpovec, či interhelpista? J. Jacko . 87

Správy a posudky

Jazyková a štylistická stránka publikácie o starom Slovensku. J. Kačala 88
Neštandardná jazyková úroveň učebnice pre konzervatóriá. I. Masár 92

Spytovali ste sa

Dúška, či dúžka? V. Slivková 95
Zvodná správa = súborná správa. E. Rísová 95

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 13 — 1979 — ČÍSLO 3

Jazyk, literatúra a spoločnosť

FRANTIŠEK KOČIŠ

0. Na úvahu o týchto troch spoločenských kategóriách využívame aj vonkajší rámec: marec — tradičný mesiac knihy. (Hovoríme o vonkajšom rámci, lebo tak sa nám zdá, že pôvodný zámer s mesiacom knihy sa akosi vytratil.) Medzi týmito troma kategóriami — jazykom, literatúrou a spoločnosťou — dáme v tomto uvažovaní jazyku centrálne miesto, spájaciu funkciu. Používame termín *literatúra,* ale myslíme tu na čosi širšie — na písané slovo vôbec, teda nielen na beletriu vydávanú v podobe kníh, ale aj na publicistickú a odbornú tvorbu. Uvažovať o súvzťažnosti týchto troch kategórií je vždy aktuálne, lebo i jazyk i literatúra i spoločnosť sú navzájom úzko späté a podliehajú zmenám — vnútorným i vonkajším, a tak vzťah medzi nimi nie je vždy rovnaký.

1. Spomedzi uvedených troch javov, ktoré sa zreteľne odlišujú svojou podstatou a funkciou, je jazyk vari najmenej poznanou kategóriou, skrytým činiteľom (niekedy aj preto skrytým, že sa vedome zatláča do úzadia), najmenej pozorovaným a najmenej uvedomovaným. S jazykom to v tejto súvislosti vyzerá asi tak ako s každodenným chlebom: nevšímame si ho nejako osobitne, keď ho máme na polici alebo na stole, berieme ho denne do rúk, krájame, jeme ho ako čosi samozrejmé, čo sa samo sebou rozumie, čo je tu medzi nami ako vzduch. Znepokojíme sa až vtedy, keď zistíme, že ho nieto, že ho niekto zabudol kúpiť alebo že ho nedoviezli do obchodu. I jazyk, reč je tu medzi nami, používame ho ako samozrejmý prostriedok každodenného dorozumievania. Taký samozrejmý, že mnohým ľudom je menej ako vzduch, nedbajú oň, znekultúrňujú ho a ich vyjadrovanie je doslova zneužívaním reči, smetiskom plytkosti a banálnosti. Treba si preto i napriek tejto každodennej samozrejmosti jazyka (máme tu,

pravda, na mysli spisovný jazyk) uvedomiť a stále uvedomovať jeho historickú hĺbku i šírku, jeho začiatky a vývin, jeho dlhú a niekedy aj bolestnú cestu do našej prítomnosti, v ktorej funguje ako výborný nástroj dorozumievania, ako národná a kultúrna hodnota, ako kód, pomocou ktorého si spoločnosť v písanej podobe uchováva svoju rozsiahlu umeleckú a vedeckú tvorbu, zákonodarnú, administratívnu, dokumentárnu, didaktickú a inú činnosť.

Spisovný jazyk je celým svojím systémom i fungovaním opretý o ostatné zložky národného jazyka, najmä o nárečia. Niekomu sa možno bude zdať, že je to preceňovanie nárečí, ale nie je to preceňovanie. Zdôrazňovanie živého kontaktu spisovného jazyka s nárečiami je v súlade s historickou kontinuitou života nášho národa. Tento kontakt je stále tou Ariadninou niťou, ktorá nás vždy spoľahlivo vyvedie z labyrintu súčasných, seriózne i módne sa ponúkajúcich možností v obohacovaní spisovného jazyka. Nové slová, nové odborné termíny, preberanie cudzích slov, ich zdomácňovanie, konkurujúce varianty a dublety, jazykové chyby, nespisovné výrazy, slovné spojenia, konštrukcie a frazeologizmy — to všetko dovedna značí obrovský nápor na súčasnú normu spisovného jazyka, ktorá i pri veľkej pružnosti a otvorenosti v slovnej zásobe a v syntaxi nemôže a ani nesmie všetko prijať. Isté varovanie pred týmto náporom neznačí zatváranie dvier novým slovám, jazykovej invencii a povedzme aj fantázii. V umeleckej literatúre a dnes možno s istotou povedať, že aj v útvaroch dennej tlače (v žurnalistickom štýle), sú v tomto ohľade možnosti priam neobmedzené. Spisovný jazyk treba umocňovať, obohacovať, ale musí sa pritom zachovať jeho vlastná tvár, nemožno nanášať na ňu falošný mejkap ani pri písaní románov, básní, pri skladaní piesňových textov, šlágrov, ani pri štylizovaní odborných článkov a kníh.

2. Vzťah jazyka a literatúry bolo by možné skúmať aj ilustrovať rozličným spôsobom. Obmedzíme sa však iba na fakt, že spisovný jazyk je neodmysliteľnou, integrálnou zložkou literárneho i akéhokoľvek iného slovesného diela. To značí, že jazyk dáva k dispozícii literatúre celé bohatstvo slovnej zásoby a celý svoj gramatický systém čiže všetky vyjadrovacie prostriedky existujúce v ňom. Z čitateľskej skúsenosti vieme, že z tohto bohatstva spisovného i národného jazyka sa v literatúre nečerpalo a nečerpá vždy rovnako a nie vždy dobre. Ani jazyk nebol vždy rovnako pripravený na požiadavky literatúry a publicistiky. Bol čas, keď literatúra a spisovateľ či publicista jazyk vedome dotvárali, pomáhali mu na vyšší stupeň dokonalosti. Dnes však je viac aktuálna otázka, ako a nakoľko čerpajú spisovatelia a publicisti z toho, čo im ponúka národný a spisovný jazyk (hoci ani dnes nijako nemožno vylučovať aktívny vplyv tvorcov literatúry

[umeleckej i vedeckej] a publicistiky na rozvoj spisovného jazyka v jeho jednotlivých štýlových rovinách]. Osobitne citlivý je tento problém využívania jazyka v publicistike (v tvorbe novín, časopisov], ktorá denne zasahuje do jazykového vedomia používateľov spisovného jazyka, formuje ho v pozitívnom, ale aj v negatívnom zmysle, dvíha alebo znižuje úroveň jazykovej kultúry u jednotlivcov, ba aj v celej našej spoločnosti. Logicky z toho vyplýva, že spisovateľ i publicista má, ba musí výrazové možnosti v jazyku poznať, musí o nich vedieť a primerane ich využívať. Nazdávame sa, že autori literárnych, vedeckých a publicistických útvarov si nevyhnutne musia uvedomiť existenciu jazykovej normy — nie ako súboru zakazujúcich pravidiel, lež ako realizovaného i potenciálne realizovateľného jazykového systému, no aj to, že sa možno dopustiť jazykovej chyby.

Ak sa literatúra [umelecká, vedecká] a publicistika tvorí s vedomím historickej kontinuity a synchrónnej systémovosti a štruktúrnosti jazyka, s vedomím jeho funkčnosti vzhľadom na komunikatívne potreby, teda s vedomím jeho štylistickej diferencovanosti a napokon s vedomím potrebnosti jeho gramatickej správnosti, vtedy sa literatúra a publicistika stáva spoľahlivým prameňom spisovného jazyka, zrkadlom vysokej jazykovej kultúry tej spoločnosti, pre ktorú sa táto literatúra aj publicistika tvorí.

3. Po úvahe o vzťahu jazyka a literatúry [chápanej v širokom zmysle] načrtáva sa už takmer automaticky vzťah obidvoch týchto kategórií a spoločnosti. Spoločnosť tu chápeme v zmysle národa, ktorý má všetky atribúty aj prostriedky na sebarealizáciu. Dnes je totiž už samozrejmosťou, že každý národ má svoj národný a spisovný jazyk a používa ho ako istú univerzálnu hodnotu, ktorou sa ako národ zapája do svetového procesu tvorenia a uchovávania umeleckých a vedeckých hodnôt, ďalej ako komunikatívnu hodnotu, lebo sa ním príslušníci národa navzájom dorozumievajú, a napokon ako kultúrno-spoločenskú a národnú hodnotu, lebo jazyk reprezentuje spoločnosť ako osobitný etnický celok. Správanie spoločnosti k jazyku nám poskytuje veľmi pestrú mozaiku. Nachádzame v nej celú problematiku základného výskumu jazyka, aplikovanie výsledkov tohto výskumu v praxi, problém utvárania jazykovej normy a kodifikácie, otázky jazykovej výchovy, problematiku vyučovania materinského jazyka v školách atď. Túto prácu robia predovšetkým jazykovedci [ale vždy s vedomím, že nie sú tvorcami jazyka] s účinnou pomocou pracovníkov vo výskumných pedagogických inštitúciách a učiteľov slovenského jazyka na všetkých stupňoch škôl.

Vzťah spoločnosti k jazyku cez literatúru a vôbec cez tlačené slovo mal svoje metamorfózy, historické premeny. Dnešná spoločnosť chápe literatúru a funkciu jazyka v nej zväčša konzumne. Krása myšlienok

i krása jazyka sa už nevníma tak intenzívne a celostne, ako by bolo potrebné a užitočné, umelecké slovo sa, žiaľ, dostalo do služby ľudského náhlenia a ľudskej upachtenosti. Prestalo sa rozjímať nad literatúrou, my ju iba konzumujeme, prinajlepšom sa číta vtedy, keď sa už nedá čas míňať užitočnejšie. Krása literatúry a krása jazyka, jej vnímanie sa stali výsadou vybraných krúžkov, súborov s poloprofesionálnym alebo profesionálnym zacielením (divadlo, recitačné súbory). Aj tu sa však jazyk chápe pomaly ako „komunikatívny" prostriedok, aj tu jazyk iba „slúži". Ináč by sa totiž nemohlo stať, že herec či recitátor sa dopustí chyby proti norme spisovného jazyka.

Spoločnosť by mala cez literatúru bližšie spoznávať svoj spisovný jazyk, intímne sa s ním oboznamovať a prehlbovať si najzákladnejšie vedomosti o ňom, tie vedomosti, ktoré sme si povinne osvojili v základnej škole. A poznávať nielen jeho normatívnu stránku, ale aj jeho štylistickú šírku a hĺbku. Na pomoc pri tomto oboznamovaní sa s literatúrou a jazykom často prichádzajú jazykovedci, literárni vedci a učitelia v školách s komplexnými alebo čiastkovými rozbormi literárnych diel. Najbezprostrednejší styk celej spoločnosti s jazykom sa však realizuje čítaním dennej tlače — novín a časopisov. Už sme vyššie naznačili, že táto literatúra azda najviac vplýva na jazykové povedomie spoločnosti, utvára do istej miery aj jej jazykový úzus. V tejto literatúre sa, žiaľ, najčastejšie vyskytujú chyby proti súčasnej norme, preto by si čitatelia mali pri čítaní novín a časopisov vypestovať kritický prístup práve k ich jazykovej úrovni.

4. Pokúsili sme sa v krátkosti charakterizovať tri základné kategórie — jazyk, literatúra a spoločnosť — vo vzájomnom vzťahu. Pri úvahe o ich zviazanosti poukazovali sme zväčša na jazykové problémy, ktoré sú dnes aktuálne v teórii a praxi spisovného jazyka. Nepriniesli sme prísnu argumentáciu, ale viac-menej príhovorovým spôsobom sme sa usilovali ukázať, ako jazyk v národe a národ v jazyku žije, aké úlohy má v tomto vzťahu literatúra a publicistika.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Podstatné mená vzoru žena

LADISLAV DVONČ

1. Podľa vzoru *žena* sa skloňujú, ako sa to bežne uvádza v gramatických príručkách, podstatné mená ženského rodu, ktorých tvarotvorný základ čiže kmeň sa končí na tvrdú alebo obojakú spoluhlásku.

V gramatikách sa podávajú aj podrobnejšie informácie o skloňovaní takýchto slov v jednotlivých pádoch. Všetky podstatné mená vzoru *žena* sa neskloňujú úplne rovnako. V niektorých pádoch sa vyskytujú osobitnosti, ktoré trocha komplikujú celkový obraz skloňovania podst. mien tohto vzoru. Hlbší pohľad zároveň ukazuje, že v priebehu vývinu spisovnej slovenčiny sa tu uplatňujú niektoré väčšie alebo menšie zmeny, že je tu teda istý vnútorný pohyb, istá dynamika. Nie je to nič nezvyčajné alebo prekvapujúce, ak si uvedomíme známu skutočnosť, že dynamika je vlastnosťou jazyka ako celku. V tomto príspevku chceme ukázať, o aký pohyb pri podst. menách vzoru *žena* ide, ako aj naznačiť, aký je výsledok tohto pohybu.

2.1. V 3. a 6. páde jedn. čísla je pravidelne pádová prípona *-e*, napr. *žena — žen-e, tráva — tráv-e.* Podľa staršej kodifikácie cudzie podst. mená žen. rodu na *-ea, -oa, -ua* mali v 3. a 6. páde jedn. čísla príponu *-i*, napr. *idea — ide-i, aloa — alo-i, kongrua — kongru-i.* Odlišné skloňovanie mali teda všetky podst. mená vzoru *žena* so samohláskou na konci tvarotvorného základu. Novší podrobnejší výskum ukázal, že podst. mená na *-ea* majú v 3. a 6. páde jedn. čísla príponu *-i*, ale slová na *-oa* alebo *-ua* majú príponu *-e*, čiže sa skloňujú pravidelne podľa vzoru *žena* (Dvonč, 1954, s. 142—144; Ružička, 1960, s. 353—356). Takto sa zvyšuje miera pravidelnosti pri skloňovaní podst. mien vzoru *žena.*

2.2. V 7. páde jedn. čísla podst. mien vzoru *žena* je pádová prípona *-ou.* V staršej gramatickej literatúre sa skupina *ou* pokladala za dvojhlásku. A pretože dvojhlásky sú v spisovnej slovenčine dlhé, bralo sa aj *ou* ako dĺžka. Tvary 7. pádu jedn. čísla *búrk-ou, tráv-ou, čiar-ou* z hľadiska takéhoto chápania skupiny *ou* predstavovali prípady s výskytom dĺžky (*ou*) po predchádzajúcej dĺžke. Podľa toho sa v starších gramatických príručkách tvary *búrk-ou, tráv-ou, čiar-ou* atď. vykladali ako výnimky z rytmického zákona. V skutočnosti, ako ukázal podrobnejší výskum, *ou* v 7. páde jedn. čísla vzoru *žena* (a aj vzorov *ulica, dlaň, kosť* a *gazdiná*) z fonologického hľadiska nie je dvojhláskou (a nie je ani dĺžkou), ale je to spojenie samohlásky *o* so spoluhláskou *v*. To znamená, že v skutočnosti v 7. páde jedn. čísla je pádová prípona *-ov* (písaná iba tradične s *u* a nie s *v*). V tvaroch *búrk-ou, čiar-ou* a pod. nejde o porušovanie rytmického zákona, lebo po dlhej slabike tu nenasleduje ďalšia dlhá, ale krátka slabika.

2.3. Tvary 2. pádu množ. čísla podst. mien vzoru žena sa tvoria (1) s nulovou pádovou príponou (s pádovou príponou — Ø) a so zdĺžením poslednej slabiky tvarotvorného základu alebo s nulovou pádovou príponou a s vkladnou hláskou, napr. *ryba — rýb-Ø, hodina — hodín-Ø, cesta — ciest-Ø, bodka — bodiek-Ø, čiarka — čiarok-Ø,* (2) s pádovou príponou *-í*, napr. *idea — ide-í, medaila — medail-í* atď.

Charakteristické pre tvorenie tvarov 2. pádu množ. čísla je predlžovanie poslednej slabiky tvarotvorného základu, napr. *hodina — hodín-Ø, porota — porôt-Ø.* Predlžovanie nebýva po predchádzajúcej dĺžke (ide o krátenie podľa rytmického zákona), napr. *záľuba — záľub-Ø, príčina — príčin-Ø,* okrem toho sa posledná slabika tvarotvorného základu nepredlžuje v 2. páde množ. čísla ani pri niektorých ďalších slovách, najmä slovách cudzieho pôvodu, napr. *Dardanely — Dardanel-Ø, paralela — paralel-Ø, metafora — metafor-Ø, rezerva — rezerv-Ø, eskorta — eskort-Ø* atď., *vdova — vdov-Ø, obhajoba — obhajob-Ø, potvora — potvor-Ø* atď. (podrobnejšie pozri napr. v Morfológii slovenského jazyka, 1966, s. 102—103).

V súčasnej spisovnej slovenčine sú už dnes vcelku ustálené sféry slov, pri ktorých sa tvary 2. pádu množ. čísla tvoria s pádovou príponou *-Ø** alebo sa tvoria s pádovou príponou *-í.* Istý pohyb možno pozorovať pri slovách cudzieho pôvodu. Pri ich zdomácňovaní sa začína uplatňovať predlžovanie poslednej slabiky tvarotvorného základu, napr. namiesto staršieho tvaru *anekdot-Ø* sa v 2. páde množ. čísla používa tvar *anekdôt-Ø* s dĺžkou (Sabol, 1972, s. 188), alebo napr. pri podst. mene *anketa* sa namiesto tvaru *anket-Ø* používa dnes tvar *ankiet-Ø* (Marsinová, 1977, s. 302—308). Podobne sa od tvarov bez vkladnej hlásky prechádza k tvarom s vkladnou hláskou, napr. pri podst. mene *izoterma* sa popri staršom *izoterm-Ø* používa už dnes aj tvar *izoteriem-Ø* (Peciar, 1970, s. 61—62). Pádová prípona *-í* sa pri tvorení tvarov 2. pádu množ. čísla podst. mien vzoru *žena* využíva iba v malej miere. Celkom pravidelne býva pri slovách cudzieho pôvodu na *-ea, -oa, -ua,* napr. *idea — ide-í, aloa — alo-í, kongrua — kongru-í,* inak sa vyskytuje iba sporadicky, napr. *medaila — medail-í.* Táto prípona je častejšia v 2. páde množ. čísla podst. mien vzoru *ulica* (tu je tiež popri primárnej prípone *-Ø*), najmä však sa používa pri podst. menách vzoru *dlaň* a *kosť* (pri týchto vzoroch je iba pádová prípona *-í*).

Bližšie si treba všimnúť tvary 2. pádu množ. čísla s vkladnou hláskou. Ako vkladné hlásky sa pri podst. menách vzoru *žena* využívajú v súčasnej spisovnej slovenčine dvojhlásky *ie* a *ô,* ďalej krátke samohlásky *o* a *e,* ako aj dlhá samohláska *á.* Vkladná dvojhláska *ie* býva po predchádzajúcej krátkej slabike, napr. *bodka — bodiek-Ø.* Vkladná samohláska *o* je po predchádzajúcej dĺžke, ak na konci tvarotvorného základu je šumová spoluhláska, napr. *búrka — búrok-Ø;* okrem toho

---

* Vo vedeckej gramatike hovoríme o pádovej prípone *-Ø* alebo o nulovej pádovej prípone, ktorá sa vydeľuje na pozadí ostatných tvarov, napr. *žen-a, žen-y, žien-Ø,* v školskej gramatike z praktických príčin hovoríme o tvaroch 2. pádu množ. čísla bez pádovej prípony.

býva aj po spoluhláske *j*, ak za ňou je takisto šumová spoluhláska, napr. *fajka — fajok-Ø*. Vkladná samohláska *e* je po predchádzajúcej dĺžke, ak na konci tvarotvorného základu je zvučná spoluhláska, napr. *výhra — výher-Ø*, okrem toho je aj po spoluhláske *j*, za ktorou je tiež zvučná spoluhláska *n*, napr. *vojna — vojen-Ø*. Popri vkladnej samohláske *e* môže byť dnes po predchádzajúcej dĺžke aj vkladná dvojhláska *ie*, napr. *výhra — výher-Ø/výhier-Ø*, takže sú tu dvojtvary. Vkladné hlásky *á* a *ô* sa dnes používajú v obmedzenej miere. Bývajú iba pri niektorých slovách a pri nich záväzne vtedy, keď sa používajú v istých ustálených spojeniach, napr. *domček z karát, vziať svojich sedem slivák* a pod. Štylisticky neutrálne, bezpríznakové sú pri týchto slovách tvary 2. pádu množ. čísla s vkladnou dvojhláskou, napr. *karta — kariet-Ø, slivka — sliviek-Ø*, tvary s *á* alebo *ô* sú často príznakové, „frazeologizované" (Dvonč, 1963, s. 343—346). Vkladné hlásky *ie, o, e, á, ô* z hľadiska využívania pri tvorení tvarov 2. pádu množ. čísla podst. mien vzoru *žena* možno vcelku rozdeliť do troch skupín: 1. *ie* (základná vkladná hláska), 2. *o, e* (vkladné hlásky s obmedzeným využívaním v istých presne vymedzených prípadoch), 3. *á, ô* (vkladné hlásky s malou mierou využívania v súčasnej spisovnej slovenčine).

Vo vývine spisovnej slovenčiny badať pri vkladných hláskach pomerne značné zmeny. Najradikálnejšie zmeny možno pozorovať pri vkladných hláskach *á* a *ô*. V Czambelovej kodifikácii spisovnej slovenčiny sa tieto vkladné hlásky využívali vo veľkej miere; u Czambela boli teda nielen tvary *perla — perál-Ø, slivka — slivák-Ø, stovka — stovák-Ø*, ktoré sa používajú aj dnes, ale napr. aj tvary *šatka — šaták-Ø, kytka — kyták-Ø, pletka — pleták-Ø*, podobne boli u neho nielen tvary *čipka — čipôk-Ø, jamka — jamôk-Ø*, používané aj dnes, ale napr. aj tvary *žabka — žabôk-Ø, uhorka — uhorôk-Ø, miska — misôk-Ø* atď. Po podstatnom ústupe vkladných hlások *á* a *ô* sa do istej miery oslabuje aj pozícia vkladnej samohlásky *e* po zavedení tvarov *výhier-Ø, výziev-Ø, žiabier-Ø* popri tvaroch *výher-Ø, výzev-Ø, žiaber-Ø* (v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1953). Vývin v spisovnej slovenčine v zásade smeruje k maximálnemu využívaniu vkladnej dvojhlásky *ie*, ktorá sa takto stáva akousi univerzálnou, všeobecne používanou vkladnou hláskou. Pritom sa ukazuje, že aj v jednotlivých slovenských nárečiach ako územných formách nášho národného jazyka prevažuje alebo sa dokonca aj výhradne používa iba jedna vkladná hláska. To znamená, že v spisovnom jazyku aj v nárečiach ako útvaroch toho istého národného jazyka sa v podstate uplatňuje tvorenie tvarov 2. pádu množ. čísla s jednou vkladnou hláskou (Dvonč, 1968, s. 104—108). Aj tieto zmeny vedú v konečnom dôsledku k väčšiemu spravidelneniu skloňovania podstatných mien, resp. širšie k väčšej miere pravidelnosti formálnej morfológie.

Správnemu určeniu jednotlivých vkladných hlások pri podst. menách vzoru *žena* sa v slovenskej jazykovede venovala veľká pozornosť. Už Ľ. Štúr a J. Viktorin pookázali na závažnosť dĺžky v poslednej slabike tvarotvorného základu. Ďalší gramatici poukazovali na závažnosť spoluhláskových skupín na konci tvarotvorného základu, ich dôležitosť však neurčili správne, takže výklad o vkladných hláskach v 2. páde množ. čísla podst. mien vzoru *žena* sa po Ľ. Štúrovi skôr zatemnil, než by sa bol vyjasnil (k histórii určovania vkladnej hlásky v staršej gramatickej literatúre pozri Pauliny, 1948, s. 44—46). Podrobnejší výskum ukázal, že popri dĺžke poslednej slabiky tvarotvorného základu je dôležitá najmä kvalita poslednej spoluhlásky na konci tvarotvorného základu (Dvonč, 1950, s. 96—124). To viedlo nakoniec k presnému určeniu všetkých vkladných hlások pri podst. menách vzoru *žena*. Osobitná pozornosť sa v slovenskej jazykovede venovala určeniu miesta vkladných hlások *á* a *ó*, najmä však vkladnej samohláske *á* (pozri napr. Peciar, 1946a, s. 15; Peciar, 1946b, s. 87; Orlovský, 1946, s. 154; Pauliny, 1948, s. 46; Dvonč, 1950, s. 104; Dvonč, 1963, s. 343—346; Uhlár, 1965, s. 92—100). Vo všetkých týchto prácach sa veľká pozornosť venovala aj dvojtvarom (o dvojtvaroch okrem toho aj Uhlár, 1962, s. 174—177).

2.4. V ostatných pádoch podst. mien vzoru *žena* je situácia ustálená. Niet tu nejakých vážnejších kolísaní alebo výkyvov a nejasností. Niekedy sa hovorí o tom, že v 7. páde množ. čísla sa do hovorového štýlu dostávajú prvky z nárečí, napr. tvary typu *ženámi* s pádovou príponou *-ámi* namiesto *ženami* (Jóna, 1955, s. 224—231). Možno však konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa s takýmito „presahmi" z nárečí do spisovného jazyka stretávame už čoraz menej, pádová prípona *-ami* v 7. páde množ. čísla podst. mien vzoru *žena* je dnes už veľmi ustálená. Spomenúť treba aj to, že v 3. a 6. páde množ. čísla sa rytmický zákon pravidelne zachováva (pádové prípony *-ám, -ách* sa krátia na *-am, -ach*).

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Forma gen. pl. feminín a neutier v spisovnej slovenčine. Slovo a tvar, *4*, 1950, s. 96—124.

DVONČ, L.: Skloňovanie substantív na -ea, -oa, -ua. Slovenská reč, *19*, 1954, s. 124—144.

DVONČ, L.: Karta — gen. pl. kariet/karát. Slovenská reč, *28*, 1963, s. 343—346.

DVONČ, L.: K vývinu vkladných hlások v gen. pl. feminín a neutier v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 104—108.

JÓNA, E.: Norma spisovného jazyka a ľudové nárečia. Slovenská reč, *20*, 1955, s. 224—231.

MARSINOVÁ, M.: Genitív plurálu pri feminínach typu kazeta — kaziet. Slovenská reč, *42,* 1977, s. 302—308.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
ORLOVSKÝ, J.: Množný genitív vzoru ryba. Slovenská reč, *12,* 1946, s. 152—168.
PAULINY, E.: Genitív plur. žen. typu bodka — bodiek. Slovo a tvar, *2,* 1948, s. 44—46.
PECIAR, Š. [1946a]: Poznámky k tvoreniu gen. pl. cudzích podstatných mien. Slovenská reč, *12,* 1946, s. 12—26.
PECIAR, Š. [1946b]: Poznámka k takzvaným vkladným samohláskam. Slovenská reč, *12,* 1946, s. 86—91.
PECIAR, Š.: Izoterma, 2. p. mn. č. izoterm, či izoteriem? Slovenská reč, *35,* 1970, s. 61—62.
RUŽIČKA, J.: Ako treba skloňovať vlastné meno Goa? Slovenská reč, *25,* 1960, s. 353—356.
SABOL, J.: Genitív pl. slova anekdota. Slovenská reč, *37,* 1972, s. 188—189.
UHLÁR, V.: O niektorých dvojtvaroch v praxi. Slovenská reč, *27,* 1962, s. 174—177.
UHLÁR, V.: O tvaroch s vkladnou hláskou -á- v gen. pl. podstatných mien. Slovenská reč, *30,* 1965, s. 92—100.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Poznámky o využívaní úvodzoviek

JÁN HORECKÝ

Úvodzovky patria k tomu typu interpunkčných znamienok, ktorými sa vydeľujú isté časti textu z celkovej podoby textu. Patria k tzv. párovým interpunkčným znamienkam, t. j. takým, ktoré sa vyskytujú a používajú vždy v dvojici — prvá časť na začiatku vydeľovanej časti textu, druhá časť na konci tejto časti.

Treba povedať, že touto vydeľovanou časťou textu môže byť priama reč (teda úplná veta), ale aj spojenie slov rozličného typu a napokon i jednotlivé slovo. Podľa toho sú formulované poučky o písaní úvodzoviek v Pravidlách slovenského pravopisu na s. 100—101 (11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971). Pre postavenie úvodzoviek pri stretnutí interpunkčných znamienok dvoch typov platia poučky formulované v Pravidlách slovenského pravopisu na s. 104. Z týchto poučiek treba zdôrazniť najmä zásadu, že do úvodzoviek sa dáva celá veta alebo úseky priamej reči oddelené slovesami ako *hovoril, povedal, naznačil, vykríkol.* Ak sa dáva do úvodzoviek iba slovo alebo spojenie

slov, píše sa druhá úvodzovka pred koncovou bodkou vety; ak ide o celú vetu, píše sa druhá úvodzovka až za prirodzeným zakončením vety, teda za koncovou bodkou vety. Pre názornosť uvádzame príklady z citovaného miesta Pravidiel slovenského pravopisu: *1. Ľudovít Štúr povedal: „Naspäť cesta nemožná, napred sa ísť musí." 2. „Nepochybujem", hovoril, „že sa nám celý plán podarí." 3. Marx a Engels definujú jazyk „ako bezprostrednú skutočnosť myslenia".*

Z hľadiska využitia úvodzoviek v texte, v prejave, možno hovoriť o štyroch funkciách úvodzoviek: citačnej, technickej, sémantickej a štylistickej.

Citačnú funkciu majú úvodzovky vtedy, keď sa nimi vyznačuje priama reč (doslovné reprodukovanie prejavu istého hovoriaceho) alebo len doslovná reprodukcia istej časti prejavu, resp. časti vety. Príkladmi na túto funkciu môžu byť uvedené citáty z Pravidiel slovenského pravopisu.

Menej známe je, že doslovná reprodukcia výrazov alebo kratších výrokov sa dá použiť aj ako kompozičný princíp, ako princíp montáže týchto doslovných reprodukcií do súvislého textu. Uvedieme aspoň dva príklady zo Slovenských pohľadov (1978, č. 11, s. 137—138). P. Števček tu analyzuje poéziu M. Chudu aj takto:

Preto si vo svojich textoch (hladko kultivovaných, výrazovo disciplinovaných) „pod júnovým slnkom" leta a harmonickej podoby tak uvzato lúska „semiačka tvojich očí". A snaživo i zapálene zhľadúva „prosté slová" do nezložitej veršovej aj strofickej štruktúry, „ktoré ťa môžu trochu prebásniť".

Ale takisto montuje aj doslovnú reprodukciu iného recenzenta o tej istej poézii:

No azda potom bez nasledujúcich výčitiek, že „sociálna účinnosť básne" alebo „sociálny akcent, sociálny dopad" sa nevyhnutne a málo prijateľne zužujú.

Čisto technickú funkciu majú úvodzovky v takých prípadoch, keď sa v nich uvádzajú významy slov. Napr. *Slovo chorobnosť vo význame „výzor, vlastnosť toho, kto je chorý" a vo význame „počet prípadov choroby v sledovanom období" sú vlastne homonymá.*

Podľa dokladového materiálu JÚĽŠ SAV možno aj určiť, že výraz cyklista sa vo význame „kto jazdí, ide na bicykli" i „kto sa zaoberá cyklistickým športom" používal iba do začiatku päťdesiatych rokov. (Slovenská reč, *43*, 1978, s. 384)

Podobnú funkciu majú úvodzovky vtedy, keď sa nimi naznačuje, že ide o osobitný, samostatný, resp. aj nie celkom bežný pojem. Napr.: *V tejto súvislosti sa tu používa pojem „pomer použitia" (PP). Pri ďalších úvahách o stavbe slovenskej slabiky budeme pracovať aj s poj-*

mami „voľné" a „viazané" spojenie fonémy v slabike, resp. skrátene „voľné slabiky" a „viazané slabiky". (Slovenská reč, *43*, 1978, s. 327)

Pravda, v podobných prípadoch sa slová, resp. termíny častejšie vyznačujú jednoducho kurzívou, teda napr.: *voľné slabiky* a *viazané slabiky*. Zdá sa, že tento spôsob je aj výraznejší a typograficky jednoduchší.

Sémantickú funkciu majú úvodzovky predovšetkým v takých prípadoch, keď sa dané slovo má rozumieť práve v opačnom význame: *Takto sa zrodila jednotná protikomunistická a protisovietska aliancia hitlerovského a talianskeho fašizmu s „revolucionárom" Trockým* (Nové slovo, 1976). *Generál Ky je pripravený vybojovať späť „slobodu" pre južný Vietnam* (Smena, 1976).

Význam „pochybnosti o správnom chápaní uvádzaného slova" sa takisto vyjadruje úvodzovkami: *Treba však vidieť, že aj tu „sloboda" spočíva napr. v slobodnom manipulovaní s odbormi* (Smena). V takýchto prípadoch sa pochybnosti o skutočnom význame dajú vyjadriť aj časticami *akoby, akýsi, tzv.* V našom príklade skutočne aj pôvodne stálo *tzv. „sloboda"*. Takéto hromadenie prostriedkov však pokladáme za nadbytočné. Ide totiž o rovnocenné prostriedky na vyjadrovanie postoja hovoriaceho k uvádzaným slovám, výrazom, pojmom. Pravda, častice sú bežnejšie v hovorenom prejave, úvodzovky v písanom prejave. V hovorenom prejave aj tak nemožno úvodzovky vybadať okrem prípadu, keď hovoriaci výslovne na ne upozorňuje. Napr. povie: *táto v úvodzovkách sloboda.*

Výraznú sémantickú funkciu majú úvodzovky aj v takých prípadoch, keď sa nimi naznačuje, že sa citované slovo používa v posunutom, nezvyčajnom, menej bežnom význame. Niekoľko príkladov: *... ktoré vznikli analogicky podľa slov horolezec, horolezectvo a ktoré sa líšia od svojich „vzorov" iba tým, že ich prvá časť horo- sa nahrádza zložkou skalo-. Veď napokon sú to práve horolezci, čo „lezú" po skalách. Súkromné prostredie nepozná štylizáciu, prísne „predpisy" ani v iných okruhoch. — V každom prípade je ľahšie vysloviť postoj priamo, „nezaobalene", dokonca aj na úkor komunikovaného obsahu.* (Kultúra slova, *12*, 1978, č. 9)

Štylistická funkcia úvodzoviek sa prejavuje v zámere charakterizovať použité slovo ako štylisticky neprimerané, prevzaté z inej, spravidla nižšej štylistickej roviny: *Vydávali sa „švindldvojčísla", na ktorých čitatelia strácali polovičku svojich predplatených peňazí. Jeden je citlivý na každé slovíčko, iný naopak, nič ho „nerozhádže".* Príklad na prevod z vyššej, knižnej roviny: *Vo vinohradskom centre sa bude po úplnom dokončení koncentrovať „nervová sústava" medzinárodného plynovodu.*

Príklady na rozličné funkčné typy úvodzoviek možno veľmi ľahko

nájsť na stránkach našich novín, ale i časopisov. Treba však upozorniť, že najmä v dennej tlači sa veľmi často dávajú do úvodzoviek všetky slová, ktoré majú i tú najmenšiu hovorovú, slangovú alebo nárečovú príchuť. Možno dokonca hovoriť o explózii úvodzoviek v našej tlači (upozornil na to autor tohto článku už dávnejšie v časopise Novinář, 1976, č. 10, s. 23—24). Ak sa napr. v jednom čísle Večerníka našlo 18 prípadov úvodzoviek, v Smene 20 prípadov, v Nedeľnej Pravde až 32 a v Novom slove dokonca 55 výrazov uvedených v úvodzovkách, ide skutočne o explóziu. A pritom je pozoruhodné ešte to, že vo väčšine prípadov sa v úvodzovkách uvádzajú podľa mienky autorov, resp. redaktorov nie celkom spisovné, resp. štylisticky neutrálne slová. To však znamená, že štylistická funkcia úvodzoviek sa mení na pseudoštylistickú, a to môže mať veľmi nepriaznivé dôsledky pre rozvíjanie spisovnej slovenčiny. Ak totiž budeme dávať do úvodzoviek každé také slovo či výraz ako *jednotka* (obvod číslo jedna), *štvorka* (trať číslo štyri), *oprašovať staré melódie, brať na pretras, predávať pod rukou* — ako sa to robí v uvedených číslach novín —, vypestujeme u čitateľov predstavu, že náš jazyk je málo štylisticky diferencovaný, že nepozná svieže prostriedky hovorového a slangového vyjadrovania, ale budeme u nich zvyšovať aj obavu, strach pred používaním tzv. nespisovných slov.

Záverom treba povedať, že všetky uvedené funkcie úvodzoviek majú v dnešnej spisovnej slovenčine svoje miesto a že ich približne rovnako chápu autori aj čitatelia. Patria teda k spoločnému jazykovému povedomiu používateľov slovenského jazyka, i keď sú príznačné pre písaný jazykový prejav. Niektoré prípady, na ktoré sme osobitne upozornili, sú však prejavom menej citlivého a poučeného postoja k spisovnej slovenčine.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Nad knihou Miloša Gosiorovského Z histórie česko-slovenských vzťahov

JOZEF RUŽIČKA

Niekoľko dní pred smrťou akademika Miloša Gosiorovského (17. novembra 1978) dostala sa na knižný trh jeho súhrnná práca venovaná 60. výročiu vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov a 10. výročiu československej socialistickej federácie. Zo skromného názvu *Z histórie česko-slovenských vzťahov* (Bratislava, Nakladateľ-

stvo Pravda 1978, 226 s.) ani nevidieť, že ide o závažné vyvrcholenie bádateľského úsilia prof. M. Gosiorovského v oblasti najnovších politických dejín našich národov a v mnohom aj o konečnú formuláciu odpovedí na základné problémy spolužitia našich národov v slobodnom Československu. Kniha prof. M. Gosiorovského osvetľuje najmä niektoré doteraz málo známe fakty a tendencie z politického života našich národov na začiatku 20. storočia a najmä dôkladne poukazuje na význam robotníckej triedy a jej akcií pre vznik a rozvoj spoločného štátu Čechov a Slovákov v srdci Európy, kde sa vždy stretávali záujmy rozličných mocností a riešili sa medzinárodné konflikty svojským spôsobom. V dôsledku toho sa národnostné otázky dostávali často do samého popredia záujmov rozhodujúcich činiteľov a žiadali si radikálne a múdre riešenie. Ukazuje sa, že až po vzniku Komunistickej strany Československa dostalo sa do riešenia tejto problematiky rozhodujúce kritérium — leninská teória o rovnoprávnosti a rovnocennosti národov vo viacnárodnom štáte. Pravda, i dávnejšie akcie našich národov, menovite aj úsilie krajanov v zahraničí našli primerané miesto v zasvätenom výklade nášho popredného marxistického historika, i keď tu častejšie zaznieva ostrý tón oprávnenej kritiky adresovanej najmä starším historikom, ktorí dokonca zamlčovali dôležité fakty svedčiace o tom, že sám pracujúci ľud si pod vplyvom Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie priamo vynútil utvorenie samostatného Československa ako jedného z nástupníckych štátov na ruinách polofeudálneho Rakúsko-Uhorska.

Osobitne treba zdôrazniť, že kniha akademika M. Gosiorovského je zaujímavá nielen preto, že ide o živú a všeobecne pútavú problematiku, ale aj (resp. najmä) preto, že je príťažlivá čitateľsky. Súvisí to so štylistickými hodnotami textu. Na prvom mieste treba upozorniť na to, že M. Gosiorovský koncipoval každý svoj písaný prejav na pozadí jeho ústnej realizácie. Preto sa jeho články aj úvahy dajú veľmi dobre čítať, ba aj prednášať: intonačná línia vety a frázovanie vety sú základnými činiteľmi aj pre stavbu písanej vety. Ukazuje sa to najmä na slovoslede vo vete aj v súvetí, ako aj vo vzájomnej spätosti jednotlivých viet pri stavbe textu. Hovorenosť textu sa podporuje aj inými syntaktickými prostriedkami, ako to vidieť na tejto ukážke:

> Úlohou tejto podkapitoly nie je hodnotiť priebeh a výsledky Slovenského národného povstania alebo činnosť Slovenskej národnej rady po každej stránke, o tom sa už napísalo a ešte napíše veľa publikácií a štúdií, nás zaujíma otázka: Aké je miesto Slovenského národného povstania na ceste k definitívnemu marxisticko-leninskému riešeniu vzťahov medzi českým a slovenským národom? (s. 151)

Rovnako hladko sú pospájané zložky autorského textu a citátov, ktoré sú vkomponované do textu často v upravenej podobe. Príklad:

V jednom zo spomenutých článkov moskovského vedenia KSČ, o ktorého obsahu informovalo slovenských poslucháčov aj moskovské rozhlasové vysielanie, v článku *Česi a Slováci,* uverejnenom v týždenníku *Československé listy* 15. septembra 1943, sa písalo:

„Treba pochopiť, že je to túžba po nacionálnom slovenskom slobodnom živote a že je to viera v slobodný slovenský život po boku Čechov, ktorá vedie Slovákov pod zástavou Československej republiky." (s. 150)

Hovorenosť textu nie je značnejšie tlmená ani polovetnými konštrukciami, hoci je známe, že M. Gosiorovský často používal aj prechodníkové konštrukcie (azda aj pod vplyvom ruštiny). Napr.:

Uznávajúc však tvrdenie o nepripravenosti českej verejnosti na takéto riešenie, vtedajšie vedenie Komunistickej strany Slovenska ... ustúpilo ... a súhlasilo s Gottwaldovým návrhom. (s. 159)

Hláskový a gramatický systém spisovnej slovenčiny sa uplatňoval v idiolekte prof. Gosiorovského v plnej sile celkom automaticky. Ale lexikálna stránka každého prejavu bola výsledkom vedomého úsilia o presnosť a priliehavosť výrazu. Prejavilo sa to dokonca aj záujmom autora o jazykovednú prácu. Prof. M. Gosiorovský si vysoko vážil každú odbornú prácu, preto nie div, že sa zaujímal aj o vedecký výskum slovenčiny, dokonca sám zasiahol do diskusie o niektorých zložkách slovnej zásoby.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje Gosiorovského zásadné odmietnutie purizmu, ktorým sa zo slovenskej spisovnej lexiky priamočiaro odstraňovali slová prevzaté z češtiny. Tento postup hodnotil nielen ako vedecky pomýlený, ale aj ako politicky a kultúrne škodlivý pre rozvoj slovenčiny ako moderného spisovného jazyka. Zdôraznil to viac ráz, napríklad aj v článku o termíne *nádražie* (pozri Slovenská reč, *23,* 1958, s. 166—9), v ktorom žiadal presne rozlišovať termíny *nádražie* a *stanica,* pretože napríklad stanica Vrútky má osobné nádražie a nákladné nádražie. Vývin dopravnej terminológie tento rozdiel podoprel, ako to vidíme aj v *Slovníku železničnej prepravnej prevádzky* od A. Petrovského z r. 1969.

Skutočne brilantný dôkaz uviedol prof. Gosiorovský na obhajobu termínu *štrajkolomec* ako člena slovnej čeľade *štrajk, štrajkovať, štrajkový, štrajkujúci, štrajkolomec, štrajkolomecký, štrajkolomectvo, lámať štrajk.* Použil tu aj argumenty z iných jazykov, aby ukázal, že termín *štrajkolomec* je nielen presný, ale že je aj medzinárodný v svojej významovej motivácii a navyše bol aj značne ustálený už v tridsiatych rokoch (samozrejme v komunistickej tlači a v živej reči príslušníkov robotníckej triedy).

Uvedené dobré vlastnosti idiolektu prof. M. Gosiorovského sa kladne

prejavili najmä v jeho ostatnej knihe *Z histórie česko-slovenských vzťahov,* v ktorej naozaj niet nijakých vážnejších prehreškov proti norme súčasnej spisovnej slovenčiny. V tejto knihe sa poukazuje aj na osudy spisovnej slovenčiny v Československu. Straníckosť postoja sa prejavuje v každej formulácii. Preto sa vyzdvihuje najmä rozvoj spisovnej slovenčiny v socialistickej spoločnosti:

> Spisovná slovenčina sa vlastne až v období socialistickej revolúcie dostala na taký stupeň kultivovanosti, na ktorom boli už dávno jazyky mnohých iných národov. Spisovný slovenský jazyk si čoraz viac osvojujú najširšie masy obyvateľstva, ktoré predtým vo veľkej miere hovorili jednotlivými nárečiami. (s. 200)

Slovenskí jazykovedci vďačne spomínajú a budú aj v budúcnosti spomínať na prof. Miloša Gosiorovského za jeho vzorný postoj k problémom spisovnej slovenčiny, za jeho žiarivý príklad dobrého autora, ako aj za cieľavedomé rozvíjanie kultúry spisovnej slovenčiny v socialistickej spoločnosti.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Spoluhlásková skupina šť v slovenčine

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

Niektorí Západoslováci, ale aj Východoslováci občas nesprávne vyslovujú spoluhláskovú skupinu *šť* v nárečovej podobe *šč,* hoci inak ich jazykové prejavy sú správne, spisovné. Hovoria napr. *ščastie, ešče* namiesto *šťastie, ešte.* Uplatňuje sa tu vplyv rodného nárečia, a to tak intenzívne, že si túto chybu hovoriaci ani neuvedomujú. Ide o takú málo odlišnú výslovnosť, že si ju všimneme iba pri pozornom počúvaní. V čom väzí príčina takejto chybnej výslovnosti?

V západnej a východnej slovenčine sa pôvodná spoluhlásková skupina *šč* zachovala (ponobne ako napr. v poľštine, ruštine a i.), kým v strednej slovenčine a v spisovnom jazyku sa zmenila na *šť* (podobne aj v češtine, v bulharčine je *št*). Táto skupina (v písme pred samohláskami *i, e,* dvojhláskami *ia, ie, iu* ako *šť*) sa vyskytuje na začiatku slova: *šťava, šteňa, štít;* na konci slova: *plášť, zvlášť, púšť;* vnútri slova: *vrešťať, chriašteľ, koštiaľ*; ako aj v slovotvornej prípone *-ište: učilište, nástupište.*

Mohli by sme si povedať: Aké ťažkosti? Kde je na západnom a východnom Slovensku v nárečí *šč*, treba vysloviť *šť*. Táto zásada platí len pre staršiu vrstvu slovnej zásoby. V novšej vrstve slovnej zásoby, najmä pri tvorení slov príponami, je v spisovnom jazyku skupina *šť* ako výsledok hláskových zmien, tzv. alternácií (striedania hlások), aj v takých prípadoch, v ktorých sa *šč* v uvedených nárečiach nevyskytuje (nepoužívajú sa také slová, netvoria sa takými príponami a pod.). Preto je potrebné, aby sme si uvedomili, v akých postaveniach, v ktorých prípadoch sa skupina *šť* v spisovnom jazyku vyskytuje.

Skupina *šť* je výsledkom alternácie *st/šť: prst — prštek, mesto — mešťan, brest — Brieštie,* ale z druhej strany máme *čistý — čistiť* (tu je striedanie *st/sť*, v nárečiach aj tu je často *šč*), *št/šť: mušt — muštík* alebo alternácie *sť/šť: pustiť — púšťať,* ale v slovách typu *zaistiť — zaisťovať* táto alternácia nie je (ostáva skupina *sť*).

Najčastejšie je skupina *šť* výsledkom alternácie *sk/šť*. Takáto hláskova zmena nastáva pred rozličnými príponami. Napr. pred príponou *-an: pozemský — pozemšťan, nebeský — nebešťan, Haniska — Hanišťan, Osuské — Osušťan, Pruské — Prušťan; -any: piesok — Piešťany, lieska — Liešťany; -ek: pysk — pyštek, zákusok — zákuštek; -iak: lanský — lanštiak; -ina: panský — panština, ženská — ženština, poľský — poľština, vosk — voština; -ička: miska — mištička, doska — doštička; -ica: doska — doštica; -ie: lieska — lieštie; -iť: panský — popanštiť, ľudský — poľudštiť, mestský — pomeštiť; -ieť: ploský — sploštieť, svetský — zosvetštieť.* Zriedkavejšie je striedanie *šk/šť: líška — líšťa, lištička, puška — puštička, šuška — šuštička, poduška — poduštička.*

Skupina *šť* sa vyskytuje aj pred druhotnými príponami. Napr. pred príponou *-ček* (prvotná prípona je *-ek*) prichodí po zmene *sč/šť* (*s* z konca slova a *č* zo začiatku prípony): *nos — noštek, záves — záveštek, notes — noteštek, cyprus — cypruštek,* pri slovách s koncovým *š* po zmene *šč/šť: ibiš — ibištek, guláš — guláštek,* v slovách so zakončením na *-ch* po zmene *ch* (> *š*) + *č* > *šť: obuch — obuštek, mech — meštek, okruch — okruštek, kožuch — kožuštek, kalich — kalištek, vrch — vŕštek,* ako aj pred príponou *-čík* po zmene *s* + *č* > *šť: kus — kúštik.*

Vo výslovnosti (nie v pravopise) vzniká skupina *šť* po spodobovaní znelého *ž* pred neznelým *ť* v skupine *žť*. Spoluhlásková skupina *žť* prichodí po zmene *žc*, resp. *žč* pred príponou *-an* (*-čan*): *Važec — Važťan, Prietrž — Prietržťan,* alebo je výsledkom alternácie *žk/žť: kožka — kožtička, slúžka — slúžtička,* prípadne vzniká pri odvodzovaní druhotnými príponami *-ček* a *-čík* od slov zakončených na *-z* alebo *-h* po zmene *z, h* (> *ž*) + *č* > *žť*. Napr. *obraz — obrážtek,*

motúz — motúžtek, roh — rožtek, tvaroh — tvarožtek, batoh — batóžtek; nebohý — nebožtík.

Spoluhláska *k* sa mení na *ť* v skupine *sk* a *žk*, ale aj v skupine *ck*. Napr. *grécky — gréčtina, vedecký — zvedečtiť*. Skupina *čt* sa dávnejšie zmenila na *št* v slove *štyri* (porov. čes. *čtyři*, rus. *četyre*).

Z uvedených pravidelných hláskových zmien sa akosi vynímajú slová so skupinou *sč*, ktoré sa uvádzajú napr. v Slovníku slovenského jazyka (SSJ), a to *piesčitý, piesčito, piesčitosť, piesčina* a *vrásčitý*. Ide o novšie slová, ktoré sa dostali do spisovného jazyka cez knižné vyjadrovanie. Slovo *vrásčitý* sa aj hodnotí v SSJ ako knižné a vysvetľuje sa príd. menami *vráskovatý, vráskovitý* a *vráskavý*, ktoré sa uvádzajú aj v Pravidlách slovenského pravopisu (PSP) z r. 1949. V najnovších PSP (napr. z r. 1971) sú prídavné mená *vráskovatý, vráskovitý* a *vráskový* (v SSJ sa hodnotí ako zriedkavé), kým slovo *vrásčitý* sa tu neuvádza. V SSJ sa navyše uvádza prídavné meno *vráskavý*, ktoré je najbežnejšie. No slovo *piesčitý* sa dostalo už aj do najnovších PSP, pravda, uvádza sa tu len podstatné meno *piesočina* (nie *piesčina*). V SSJ sa rozlišuje *piesčina, pieskovina* „piesočnatá pôda" a *piesočina* „pieskom pokryté miesto". Keďže ide o nové slová, zmena *sč/šť* tu nenastala. V pôvodnej podobe (po zmene *šk* > *šč*) sa zachováva skupina *šč* v slove *líščí*. Na zachovanie tejto skupiny vplývali zrejme slová typu *vtáčí*, podľa ktorých je prídavné meno *líščí* utvorené. Jeho variantom je prídavné meno *lišací* (v SSJ sa uvádza na prvom mieste, t. j. pred formou *líščí*, v PSP z r. 1949 sa hodnotí ako správna iba forma *lišací*, kým forma *liščí* (!) sa pokladá za nesprávnu). Dvojica *líšča* (zastarané, porov. SSJ) — *líšťa* (bežné) ukazuje, že proces zmeny *šč* > *šť* prebieha aj v súčasnosti. Novšieho pôvodu je aj prídavné meno *trescí*, ale tu je skupina *sč* (vznikla po zmene skupiny *sk*).

Spoluhlásková skupina *šč* sa v slovenčine zachováva v niektorých priezviskách západoslovenského alebo východoslovenského pôvodu, napr. *Ščasný, Ščepko, Kaščák*, zriedka aj v miestnych názvoch, napr. *Oščadnica*, v názvoch špeciálnych krajových reálií, ako je *treščak* (druh ľudového tanca), ako aj v ruských, resp. ukrajinských slovách, ktoré sa u nás používajú ako názvy špeciálnych reálií, napr. *šči, boršč*. Niektoré zdomácnené prevzatia z ruštiny sa hláskovo prispôsobili. Porov. ruské *oblomovščina, obščina* a slovenské *oblomovčina, občina*. Skupina *šč* ostáva, prirodzene, aj vo východoslovanských (ruských, ukrajinských, bieloruských) a poľských (tu vo forme dvoch zložiek *szcz*) priezviskách, ak ich používame v slovenskom texte, napr. *Ščedrin, Ščipačov, Ščerba, Chruščov, Szczepański* a pod. Ak sa skupina *šč* vyskytne v písomných alebo ústnych prejavoch v iných prípadoch (všimli sme si napr. slovo *barščina*, ktoré zaregistroval aj Mistríkov

Retrográdny slovník slovenčiny, Bratislava 1976), treba to hodnotiť ako chybu proti súčasnej norme.

Skupina *sč* sa zachováva (v pravopise i výslovnosti) v predponových slovesách *sčítať, sčervenieť, sčesať* a pod., v príslovke *sčasti* a i. a v spojení predložky *s* so slovom začínajúcim sa spoluhláskou *č*, napr. *s Čechom.* Výslovnosť *ščítať, š čechom* a pod. je nespisovná.

Niekedy (v niektorých slovách) sa zamieňajú skupiny *st, sť, št, šť.* Písanie a výslovnosť týchto skupín je v slovenčine ustálená. Rozdiel medzi skupinami *sť* a *šť* v dvojici *krstiny — krštenie* (obidve s významom rodinná slávnosť po krste) je sprevádzaný odlišnosťou odvodzovacích prípon a pri odlišnosti medzi skupinami *st* a *sť*, resp. *st* a *šť* v slovách *prst* (na ruke) — *prsť* (ornica), *plást* (medu) — *plášť* (druh kabáta) ide aj o odlišnosť vo význame slov.

Skupina *šť*, ako sme si všimli, sa vyskytuje v koreni slova: *štedrý, kliešte,* na hranici medzi základom slova a príponou (na tzv. švíku): *mešťan, kúštik,* ako aj v prípone: *schodište, Sobotište.* Vyskytuje sa aj v prevzatých slovách: *kaštieľ, Bukurešť.* Treba si tieto jednotlivé pozície výskytu skupiny *šť* v spisovnom jazyku uvedomiť a v spisovných prejavoch zachovávať správnu výslovnosť tejto skupiny. Kto vyslovuje skupinu *šč*, prejavuje príslušnosť k nárečiam, v ktorých sa toto *šč* zachováva, t. j. ponecháva si vo svojom hovorenom jazyku jeden výrazný nárečový prvok.

Výslovnosť slov typu *ešte, Piešťany, prašťať, ploštica, štepiť, plášť* a pod. v podobe *ešče, pieščany, praščať, ploščica, ščepiť, pláščˇ* je nesprávna a pôsobí v spisovnom jazyku rušivo. Takejto výslovnosti sa treba vyhýbať.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

DISKUSIE

O pôvode názvu Pukanec

VLADO UHLÁR

V období rozvitého socializmu prišiel rad aj na vydávanie vlastivedných monografií o početných našich mestách, ba aj dedinách. Rastúce kultúrne potreby našej spoločnosti nachodia primeraný odraz aj v odborných publikáciách spracovaných zväčša kolektívom pracovníkov z rozličných vedných odborov na úrovni súčasného bádania.

R. 1975 vydavateľstvo Osveta vydalo pre MNV Pukanec rozsiahlu, dobre spracovanú a aj technicky pekne vybavenú vlastivednú monografiu *Pukanec, Pamätnica k 30. výročiu oslobodenia* (336 strán, 8 farebných príloh, 8 máp).

V slovenskej jazykovede známy pracovník v toponomastike — náuke o zemepisných názvoch — Samo Mazúr, pukanský rodák, napísal do tejto monografie popri statiach *Miestne názvy, Chotárne názvy* aj cenný príspevok *K pôvodu a významu názvu obce* (s. 81—84). V stati *Miestne názvy* (s. 309) autor skrátene podáva výsledky svojho uvažovania a skúmania o pôvode názvu svojho rodného mesta, ktoré za feudalizmu patrilo do zväzu siedmich stredoslovenských banských miest. Píše: „*Pukanec* — názov odvodený od predpokladaného osobného mena *Bukanec,* a to od osobného mena *Bukan:* osobné meno *Bukan* je na Slovensku v minulosti doložené."

S uvedeným autorovým výkladom si viacerí čitatelia monografie nevedia dobre poradiť, a preto bude vhodné uvažovať o názve *Pukanec* aj z iného hľadiska a pokúsiť sa uviesť iný, azda prijateľnejší výklad pôvodu a významu tohto názvu.

V slovenčine sú naozaj dobre známe osobné mená (priezviská) utvorené z rodných mien príponou *-ec,* napr. *(Adam>)Adamec,* podobne *Martinec, Pavlec, Gregorec, Lavrinec, Urbanec, Gašparec, Štefanec,* prípadne aj pomocou privlastňovacej prípony *-in,* napr. *Haninec, Hanušinec, Pavlinec* (od *Pavla*), *Žovinec* (od *Žova-Žofa*) a pod., ale je zjavné, že významovo k nim nemožno priradiť meno *Pukanec,* doložené v latinskej podobe *Pucanum (de Pucano)* už od r. 1331 a v podobe *Pukanec (s Pukanczem)* od r. 1449. Od názvu *Pukanec* je odvodené prídavné meno (vzťahové) *pukanský* a obyvateľské meno *Pukančan (Pukančanka),* v ktorých prípona *-ec* odpadá (podobne *Hlohovec — hlohovský, Hlohovčan, Lučenec — lučenský, Zlaté Moravce — (zlato)-moravský, Michalovce — michalovský* atď.), preto sa dá dobre pochopiť aj nemecká forma (značnú časť baníkov v meste tvorili Nemci) *Pucas* (r. 1345), *Pukans* (1365), prípadne aj pri známej zámene obojperných párových spoluhlások *p — b Bukans* (r. 1425).

Aj keby sme prijali originálny Mazúrov výklad, že základom názvu je staré slovenské osobné meno *Bukan* (r. 1111 v Nitre *Buquen,* r. 1230 v Novej Lipnici-Torči *Buken,* porov. aj priezvisko *Bukna* v Ružomberku), podoba *Pukanec-Bukanec* by mohla byť iba osobným menom (priezviskom), no niet paralely, podľa ktorej by sa dalo dokazovať, že ide o miestny názov osady patriacej *Bukanovi.* Podľa systému tvorenia starých miestnych názvov odvodených z osobného mena typu *Bukan* by sa osada mohla nazývať *Bukaň* (z pôv. *Bukan-ĭ*ь, vo význame Bukanov dvor), *Bukanov, Bukanová* (napr. dedina), lež sotva *Bukanec,* prípadne *Pukanec.* Dokonca aj pri značnom nemeckom jazykovom

vplyve v tomto baníckom meste, ale pri zachovaní kontinuity slovenského obyvateľstva na okolí aj v meste bolo by možné predpokladať aj zachovanie podoby *Bukan-* so začiatočným *b-*.

Napokon v slovenčine je niekoľko miestnych názvov z osobných mien, ale zakončených zloženou príponou *-ovec* (utvorených prostredníctvom pôvodnejšieho tvaru na *-ov*), ako je *Moškovec* v Turci, *Petrovec* v Báčke v Juhoslávii a *Miškovec* pod Matrou v Maďarsku, ale k nim sotva možno priradiť predpokladaný názov, ktorý by mal azda podobu *Bukanovec.* Zakončenie *-ovec* majú však v slovenčine početné miestne názvy, odvodené zväčša od prídavných mien (zakončených príponou *-ový*), označujúcich zväčša prírodné prostredie, v ktorom vznikla osada, neraz pri potoku pomenovanom podľa rastlín alebo zvierat, napr. *tis, tisová hora — Tisový potok,* potom osada *Tisovec,* obdobne *Klenovec, Brestovec, Trnovec, Jalovec, Brezovec, Bukovec, Hrabovec, Lipovec, Malinovec, Chrenovec, Chmeľovec* (popri *Chmeľov*), *Topoľovec, Svrčinovec, Bobrovec, Rakovec.*

Nazdávame sa, že terajšia (a stará!) podoba názvu *Pukanec* pravdepodobne súvisí so všeobecným podstatným menom *pukanec,* odvodeným príponou *-ec* z tvaru slovesa *pukať,* t. j. z trpného príčastia *pukaný.* Obdobne od *zajať — zajatý* je *zajatec,* od *vyhnať vyhnanec, zapredať zapredanec, chovať chovanec, osekať osekanec, šúľať šúľanec* a pod. V slovenčine máme aj názvy vyvýšenín a vrchov utvorené príponou *-ec,* napr. *Vršatec, Rázsutec/Rozsutec, Sivec, Lysec, Chabenec, Lučenec,* ktoré sú motivované podobou, výskytom porastu alebo jeho nedostatkom, prípadne motivácia ich názvu nemusí byť súčasnému používateľovi celkom zreteľná.

Jestvuje aj všeobecné podstatné meno *pukanec,* ktoré je známe najmä v súvislosti s praženou kukuricou (po navlhčení a pražení na horúcej platni sa rozpuká), nie je však pravdepodobné, že by tento miestny názov súvisel s takýmto významom slovesa *pukať* a všeobecným podstatným menom *pukanec.* Zato sa ponúka výklad spájať miestny názov *Pukanec* s prírodným prostredím osady a jej okolia rozrušeného a potom rozkopaného najprv povrchovou ťažbou slovanského obyvateľstva, potom hlbinnou baníckou činnosťou starých rudníkov a nemeckých haviarov. Možno ľahko pochopiť, že pre takéto miesto s rozpukaným povrchom sa použilo a upevnilo pomenovanie *pukanec,* ktoré sa toponymizovalo, čiže ustálilo sa ako miestny názov *Pukanec.* Takýto výklad pôvodu a pôvodného významu názvu *Pukanec* je zdôvodnený a uvedená motivácia je prijateľnejšia ako predpokladaný pôvod z osobného mena *Bukan* (porov. aj názov *Plešivec* podľa susedných vŕškov, *Lučenec*). Pravdepodobne aj S. Mazúr uvažoval o možnosti takéhoto výkladu názvu *Pukanec,* lenže ho v monografii neuviedol. Mnohé názvy totiž neumožňujú jednoznačný výklad a uvedenie

viacerých možností, ktoré mohli viesť k vzniku konkrétneho názvu, je vo vedeckom bádaní pochopiteľné. Napokon fakt dávnej minulosti, v ktorej vznikli osady, neumožňuje vždy spoľahlivo zistiť okolnosti, prípadne udalosti, ktoré motivovali vznik názvu. Motivácia názvu *Pukanec* podobou prostredia s rozorvaným (rozpukaným) povrchom okolitých vŕškov sa zdá veľmi pravdepodobná.

Nebolo by však správne, keby sme nespomenuli, že okrem terajšieho názvu *Pukanec,* doloženého od r. 1331, jestvoval i starší názov *villa Baka* (dedina Baka), ktorý sa spája s údajom zakladacej listiny benediktínskeho opátstva v Hronskom Beňadiku z r. 1075, zachovanej však iba v odpise upravovanom po r. 1270. Vtedy sa už osada charakterizuje ako baňa (r. 1276 *Bakabanya,* r. 1310 *Bakabana,* r. 1310 *Nemeth Baka*). S. Mazúr správne spája názov *Baka* s osobným menom slovanského pôvodu *Baka,* ktoré poznali západní i južní Slovania, porovnaj osobné meno *Bako, Bakša, Bakaj, Bakoš,* ale aj miestny názov *Bakov* v Čechách a *Bakovo* v Poľsku. Predpokladaný názov *Bakov,* prípadne *Bakovo,* zachovaný v pôvodnejšej bezpríponovej podobe *Baka* (ako takéto názvy z osobných mien preberala maďarčina; porov. *Levice — Léva, Obdokovce/Bdokovce — Bodok* a pod.) ustúpil v konkurencii súbežnému, azda práve takému dávnemu názvu *Pukanec,* ktorý bol výraznejší, motivačne plnší, a preto zvíťazil už za feudalizmu.

Poznámka:

Dodatočne na výskume nárečovej lexiky v Markušovciach na Spiši som zistil názov miestnej časti — osady *Pukanec.* To bol podnet hľadať ďalej. Kartotéka vlastných mien na onomastickom pracovisku JÚĽŠ SAV dokladá *Pukanec* v Priechode (okr. Banská Bystrica) ako časť obce — strmú uličku; osadu *Pukanec* majú aj v Očovej, kým v Betlanovciach na Spiši je *Pukanec* zoraný kopec, kde bol pôvodne majer. Tým sa len potvrdilo, že názov súvisí s charakteristickým sformovaním zemského povrchu. Dosviedča to ďalších 15 (s odvodenými, obmenenými až 20) názvov v obciach od Zemplína cez Liptov a Novohrad až po Myjavu na západe. — Vo Východnej je *Pukanec* výrazný vrch a hora (1305 m), pravdepodobne ten istý je aj v susednej Maluzinej a obdobne pasienok pri ňom. Vrch — hora *Pukanec* je v Hnilčíku a v susednej Novoveskej Hute (okr. Spišská Nová Ves), ale aj vo Veľkom Lome (okr. Lučenec). — V Slanskej Hute (okr. Trebišov) *Pukanec* je názov lúky na svahu a skalnatého poľa, tak je aj v blízkej obci Nový Salaš a Košická Polianka. Lúka *Pod Pukancom* je v Jaklovciach, oráčina v Ždiari a Matiašovciach (okr. Poprad), pole *Pred Pukancom* je až v Jablonici (pri Bratislave) a v Šúrovciach (Varov Šúr) pri Trnave. Až v Maďarsku v obci Podboldok je *Pukkanec puszta.* — K týmto názvom sa radí názov *Pukanica* na Starej Myjave (pole), oráčina *Pukavica* v Bajerove (okr. Prešov) a *Pukavica* (kopec) pri Žipove. Obdobne je názov oráčiny *Pukavka* v Kojaticiach a *Pukavská oráčina* v susedných Šarišských Lužiankach (okr. Prešov).

ul. 5. apríla 1, Ružomberok

Bezorbová agrotechnika

Viacerí pozorní čitatelia dennej tlače si povšimli, že sa v poľnohospodárstve začína propagovať nová agrotechnika: siatie bez orby. Na označenie tohto agrotechnického postupu bolo treba utvoriť vhodný termín. Bolo celkom prirodzené, že sa východiskom, slovotvornou motiváciou pre nový termín stal predložkový výraz *bez orby*. Od tohto predložkového výrazu bolo treba utvoriť prídavné meno. Prídavné mená utvorené z predložkových výrazov obsahujúcich predložku *bez* sú v súčasnej slovenskej odbornej terminológii dosť časté. V Slovníku slovenského jazyka I (s. 84—90) nájdeme desiatky prídavných mien tohto druhu: *bezbolestný, bezcenný, bezcestný, bezcieľny, bezcievny, bezcitný, bezdetný . . .; bezdrôtový, bezhorúčkový, bezideový, bezjadrový, bezkoncovkový, bezkrízový, bezmäsový/bezmäsý, bezmotorový, bezpríznakový, bezvodový, bezstratový, bezzásadový, bezznáškový . . .; bezalkoholický, bezdaždivý, bezdusíkatý, bezkonfesijný, bezkyslíkatý, bezmyšlienkovitý, bezplánovitý, bezpórovitý . . .; bezduchý, bezhlavý, bezkvetý, bezlistý, beznohý, bezzubý, bezvedomý* a i.

Pri tvorení prídavných mien tohto typu sa uplatňuje tendencia, že ich prípona sa často (hoci nie vždy) zhoduje s príponou prídavných mien bez predpony *bez-*, ktoré majú protikladný význam; napr.: *cenný — bezcenný, cievny — bezcievny, jadrový — bezjadrový, krízový — bezkrízový, alkoholický — bezalkoholický, dusíkatý — bezdusíkatý, plánovitý — bezplánovitý, konfesijný — bezkonfesijný . . .*

Prídavné mená s predponou *bez-* majú najčastejšie príponu *-ný* alebo *-ový*. Podľa tohto modelu sa utvorilo aj nové prídavné meno *bezorbový: bezorbová agrotechnika, bezorbové obrábanie pôdy, bezorbová sejba.* Ale stretli sme sa aj s podobou *bezorebný: bezorebný systém obrábania pôdy* (Pravda, 25. marca 1978). Preto chceme odpovedať na otázku, ktorá z uvedených dvoch podôb je vhodnejšia. Paralelne s prídavným menom *farebný* je utvorené prídavné meno *bezfarebný.* Ale prídavné mená *orebný, bezorebný* nie sú v slovenčine dosť priehľadné. Máloktorý používateľ jazyka by si pri prvom počutí uvedomil, že ich základ tvorí podstatné meno *orba.* Slovník slovenského jazyka tieto podoby neuvádza, ale uvádza prídavné meno *orbový,* pri ktorom je na prvý pohľad viditeľné, že je utvorené od podstatného mena *orba.* Paralelne s prídavným menom *orbový* sa žiada utvoriť aj nové prídavné meno *bezorbový.* Odporúčame teda dávať prednosť podobe *bezorbový* pred podobou *bezorebný.* Podoba *bezorbový* v spojeniach *bezorbové obrábanie pôdy, bezorbová agrotechnika* sa už aj v praxi ustaľuje.

Š. Peciar

Interhelpo — interhelpovec, či interhelpista?

V Pravde (4. 11. 1978, s. 4) sme sa stretli so slovom *interhelpovec — interhelpovci: Interhelpovci z Handlovej. — Túto brigádu socialistickej práce, ktorej členovia sú držiteľmi strieborného odznaku BSP, pomáhal zakladať aj súdruh Ondrej Krčmárik z rodiny bývalých interhelpovcov. — ...zájazdy po stopách interhelpovcov... — Odkaz, ktorý po sebe zanechali interhelpovci, plní aj BSP dôsledne...*

Podstatné meno *interhelpovec* je utvorené od názvu *Interhelpo* (medzinárodná pomoc) príponou *-ovec*. Názov *Interhelpo* sme prevzali z umelého medzinárodného jazyka esperanto.

V súčasnej spisovnej slovenčine sa tvoria názvy príslušníkov nejakého hnutia (smeru) od podstatných mien príponami *-ec, -ovec* a *-ista*. Príponou *-ec* sa tvoria takéto názvy z názvu osoby aj organizácie, napr. *Mičurin — mičurinec, Stachanov — stachanovec; Komsomol — komsomolec, Tatran — tatranec, Domobrana — domobranec* a pod. J. Horecký v Slovenskej lexikológii I. Tvorenie slov (1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 97) v skupine názvov osôb (príslušníkov nejakého hnutia) spomína okrem názvov s príponou *-ec* aj názvy s jej variantom *-ovec*, napr.: *národovec, kmeňovec, športovec, kantovec, trhovec*. V súčasnej spisovnej slovenčine sa príponou *-ovec* tvoria aj iné mená stúpencov nejakého hnutia, odvodené sú však od vlastného mena (priezviska) pôvodcu, vodcu; napr.: *Lenin — leninovec, Štúr — štúrovec, Žižka — žižkovec, Hegel — hegelovec, Tolstoj — tolstojovec, Hodža — hodžovec, Habsburg — habsburgovec, Mach — machovec, Jánošík — jánošíkovec, Nietzsche — nietzscheovec, Bernolák — bernolákovec, Hlinka — hlinkovec*. Menej často sa príponou *-ovec* tvoria názvy príslušníkov nejakého hnutia (smeru) od názvov organizácie, napr.: *Zväzarm — zväzarmovec, Spartak — spartakovec*. Podľa tohto typu bol utvorený aj názov *interhelpovec*.

Príslušnosť k hnutiu, organizácii alebo útvaru sa v súčasnej spisovnej slovenčine vyjadruje v obmedzenej miere aj podstatnými menami utvorenými príponou *-ák* od podstatného mena, napr.: *škola — školák, zväz — zväzák*. Mnohé podstatné mená utvorené od podstatných mien príponou *-ák* a označujúce príslušníkov hnutia, organizácie, útvaru a pod. majú hovorový alebo častejšie slangový príznak, napr.: *odevák, teslák, calexák, dopravák, lesák, gestapák, priemstavák* a pod

Najproduktívnejší typ na pomenovanie osôb podľa príslušnosti k nejakému hnutiu, smeru, organizácii, útvaru je typ podstatné meno + prípona *-ista: hlasista, prúdista, marxista, leninista, darvinista, prudhonista, materialista, modernista, imperialista, revanšista, gymnazista,*

konzervatorista a pod. Aj od názvov niektorých telovýchovných jednôt sa príponou *-ista* utvorili podstatné mená pomenúvajúce príslušníkov a prívržencov telovýchovnej jednoty, napr. *Slovan — slovanista, Slávia — slávista, Inter — interista.*

V niektorých prípadoch sa v súčasnej spisovnej slovenčine tvoria názvy osôb označujúce príslušníkov nejakého hnutia, smeru a pod. príponou *-ovec,* ale aj príponou *-ista* od toho istého základu, napr.: *Lenin — leninovec* i *leninista.* Takéto tendencie sa v súčasnej spisovnej slovenčine prejavujú aj v iných prípadoch, napr.: *Kant — kantovec, kantista; Mach — machovec, machista* a pod.

Od podstatného mena, vlastne od názvu spolku *Interhelpo* by sa tiež mohlo utvoriť popri pomenovaní *interhelpovec* aj pomenovanie *interhelpista.* Zdá sa však, že v dnešnej spisovnej slovenčine sa vystačí s podobou *interhelpovec.*

J. Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Jazyková a štylistická stránka publikácie o starom Slovensku

(P. Dvořák, Odkryté dejiny [Staré Slovensko]. 1. vyd. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1976. 368 s.)

Táto publikácia populárnym spôsobom približuje čitateľovi poznatky z archeológie a histórie týkajúce sa najstarších období slovenských dejín. Kniha je síce napísaná s populárnym zacielením, ale vznikla za širokej spolupráce odborníkov. To, pravda, nielen podopiera jej vecnú správnosť, lež nachodí svoj výraz aj v jazyku a štýle publikácie. Z jednej strany treba konštatovať zjavnú tendenciu autora po živom vyjadrovaní, no z druhej strany má vecná stránka publikácie odraz v používaní úzko odborných termínov a dosť zložitých súvetných konštrukcií. Pravdaže, absolútne vyrovnaný štýl na 368 stranách textu, ktorý má byť aj všeobecne prístupný, aj odborne spoľahlivý, môže byť v mnohom iba ťažko dosiahnuteľným ideálom.

Živosť vo vyjadrovaní badať vo viacerých zložkách posudzovaného textu. Prejavuje sa v používaní hovorových, ba aj expresívnych výrazových prostriedkov; nachodíme ich napr. v týchto formuláciách: *argument neplatí do bodky* (s. 40), *archeológia definitívne pochovala hypotézu* (169), *je ich* (písomných správ) *žalostne málo* (208), *toto víťazstvo odtrúbilo aj olomoucká bitku, vyvrátilo legendu* (286), *tu použili obrancovia iný fígeľ* (285), *trocha šalamúnska formulácia* (39), *krvavých bitiek bolo v stredoveku ani maku* (328). Autor zainteresúva čitateľa o rozoberanú otázku aj používaním opytovacích, zvolacích a rozkazovacích viet: *Aký bol teda Pribina?* (20) *A poučenie?*

(24) *Akí skromní sme boli ešte len nedávno!* (34) *Pozrime sa teda na povesť z tohto konca!* (298) Medzi prostriedky, ktoré oživujú jazyk publikácie, treba zaradiť aj neurčitkové vety typu *komu zazlievať, že...* (82), *ľahko pochopiť, koľko...* (223), *o to ťažšie potom hovoriť o dĺžke okupácie* (293), ďalej obrazné vyjadrenia typu *rozpútal sa ohňostroj chvál* (19), *pod zemou naďalej driemu už objavené veľkomoravské pamiatky* (128), neologizmy ako *superkoláč* (285), *prínosne skonfrontovať* (226), vyjadrenia ako *ležať úhorom* (232), *problémy rýdzo odborné* (239), progresívne slovotvorné podoby *cyrilometodovský* (55, 303), *demokratickosť* (37), *obetisko* (165), *spracúvanie* (45) a i.

Z druhej strany zasa kriticky pripomíname vyjadrenia, ktorým spomínaná živosť chýba, preto sú ťažšie zrozumiteľné a pôsobia nákladne alebo papierovo: *exaktný jazyk odbornej terminológie takým miestam hovorí zaniknuté sídliská* (217), *to malo nepriaznivý dopad* (126), *názvy mapovali celý Liptov* (152). Z hľadiska všeobecnej zrozumiteľnosti populárno-vedeckého textu nemožno vysloviť spokojnosť s používaním nevysvetlených odborných termínov, ako sú *patrocínium* (39), *keltské oppidum* (113, 217), *avarský hrink* (113), *apsida* (41), *dialekt* (215), *solitárny* (233) a i., pričom význam prvých dvoch si nemožno overiť ani v Slovníku slovenského jazyka, ani v Slovníku cudzích slov (3. vyd., 1970). Za primeraný pokladáme taký postup, že sa v texte uvedie výklad neznámeho termínu — tak sa to robí napr. pri slove *armáles* na s. 301 alebo pri spojení *pohanský seniorát* na s. 114.

Z hľadiska normy súčasnej spisovnej slovenčiny možno vysloviť námietky proti slovám *častokrát* (217, správne *často*), *pražec* (49, správ. *podval*), *skomolenina* (112, správ. *popletenina*), *bezozvyšku* (126, *bez zvyšku*), *novoprichodzí* (152, *novoprichádzajúci* alebo *prichádzajúci*), *ďaleko prekročiť* (232, *silno, značne*), *popis* (237, 265, 328 a i., *opis*), *popísať* (227, *opísať*), ďalej proti používaniu spojky, resp. častice *tiež* namiesto *aj* (*zachovali sa tiež doklady o tom,...* 287 a i.), proti používaniu slovesa *nechať* v konštrukciách typu *nechať sťať* (246), *nechať sa pokrstiť* (21) namiesto slovesa *dať* (*dať niekoho sťať, dať sa pokrstiť*), proti používaniu slovesa *prehlásiť* namiesto *vyhlásiť* (84). Prekvapuje nezriedkavé používanie predložky *k* v účelovom význame, napr. v spojeniach *predpoklady ku kanonizácii* (66, *na kanonizáciu*), *dôvod k návratu* (329, *na návrat*), *výzva k represáliám* (283, *na represálie*), takisto ako aj používanie predložky *pre* v účelovom význame v spojeniach *podmienky pre poľnohospodárstvo* (232, *na poľnohospodárstvo, predpoklad pre vznik* (26, *na vznik*), *pre predstavu* (84, *kvôli predstave*). Voľnejšie zaobchádzanie s predložkami ukazujú aj také príklady ako *plochy k invázii na dogmy* (150, správ. *plochy na invázia proti dogmám*), *stáť na zozname* (29, *v zozname*), *u erbov* (299, *pri erboch*). Za príznakové (zastarané alebo zastarávajúce, príp. knižné) pokladáme aj také výrazy ako *patričnosť* (223, *príslušnosť*), *opomenutie* (128, *zanedbanie, obídenie*), *následovne* (221, *takto*), *odozva* (63, 67, *ohlas*), *spočiatku* (152, 282, *zo začiatku*).

Spomedzi morfologických javov najzjavnejšiu skupinu chýb predstavuje používanie podmieňovacieho spôsobu prítomného času namiesto podmieňovacieho spôsobu minulého času. Chyby tohto druhu sa vyskytujú v celom texte; jeden príklad za všetky: *sotva by si Veľkomoravania vybudovali iba*

jednu takúto pevnosť, lenže nijakú inú nepoznáme (120). Fiktívny dej *vybudovať* sa tu jednoznačne zaraďuje do minulosti, preto je tu na mieste iba tvar podmieňovacieho spôsobu minulého času: *sotva by si boli Veľkomoravania vybudovali iba jednu takúto pevnosť.* Podmieňovací spôsob prítomného času vyjadruje potenciálny, možný dej, ktorý sa môže za istých podmienok uskutočniť. No v citovanom príklade nejde o dej, ktorý by bolo možné za nejakých okolností uskutočniť: je to fiktívny dej a na jeho pomenovanie sa v spisovnej slovenčine používa tvar podmieňovacieho spôsobu minulého času.

Rovnako nie je vhodné používať podmieňovací spôsob prítomného času namiesto jednoduchého minulého času, napr. vo vete: *prof. Chropovský sa napr. nazdáva, že Pribina a Mojmír by mohli byť príslušníkmi jednej panovníckej dynastie* (21). Tu stačí vyjadrenie *...že Pribina a Mojmír mohli byť príslušníkmi...*

Ak máme pred sebou dva deje, ktoré sa neodohrali v minulosti v tom istom čase, treba v spisovnej slovenčine použiť na označenie „staršieho" deja tvar predminulého času. Tak v príkl. zo s. 33 *Pretože najväčšou prekážkou bol kamenný materiál kostolíka (archeológia vtedy ešte neobjavila nijakú z veľkomoravských stavieb...)* bolo treba použiť tvar *nebola objavila,* a aby vyjadrenie bolo celkom jednoznačné, aj výraz *vtedy* mal mať podobu *dovtedy,* t. j.: *archeológia dovtedy ešte nebola objavila nijakú z veľkomoravských stavieb.*

Isté váhanie badať pri výbere správneho tvaru 7. pádu množ. čísla. V texte je viacero nesprávnych tvarov, napr.: *nad Frankami* (129, správ. *Frankmi*), *so záznammi* (212, *záznamami*), *obrábať prielohami* (232, *prielohmi*), *kniežatmi* (126, *kniežatami* — slovo *knieža* má v množ. čísle iba tvary stredného rodu).

Niektoré jednotlivé chyby: *hucule* (224, správ. *huculy*), *v kotli* (337, *v kotle*), *jedia aj potkanov* (340, *potkany*), *kopijách* (338, *kopijach*), *rozdeliť na trojo* (129, *na troje*).

Zo syntaktických problémov treba poukázať najmä na slovosled. V knihe sa napospol používa triezvy výkladový postup, preto je na mieste aj slovosled rešpektujúci zásady tohto postupu. Pri pokojnom rozprávaní sa časť vety, na ktorej je najväčšia informačná váha, kladie až na koniec vety — často ju signalizujú častice *aj, najmä, iba* a i. Tento postup sa však v texte neodôvodnene porušuje; jeden príklad: *Zánik nitrianskeho údelného kniežatstva sa často pokladá za koniec aj posledných zvyškov slovenskej samostatnosti. Najmä najstaršia historiografia ho tak chápala* (s. 126). V druhej vete je tu prirodzenejší takýto slovosled: *Tak ho chápala najmä najstaršia historiografia.* Prvou časťou táto veta nadväzuje na predchádzajúcu vetu a druhá časť prináša novú informáciu.

Ďalšie slovosledové javy: Vzťažné zámeno *ktorý* stojí vždy na čele vedľajšej vety, pred ním stoja iba predložky, príp. predložkové výrazy. Vo vete *...vojny, korisťou ktorých si dopĺňali ...hospodárstvo* (247) odporúčame teda použiť takýto slovosled: *vojny, ktorých korisťou...* Odporovacia spojka *ale* stáva na začiatku vety, preto jej postavenie na inom mieste (napr.: *Čo sa ale dialo na Považí,* s. 288) je príznaková. Zvratné zámeno *sa* stojí za prvým prízvučným slovom alebo skupinou významovo spätých slov, preto v príkl. *...a podľa toho — vedomí si svojej sily — aj sa správali* (283) ho treba

presunúť pred časticu *aj: a podľa toho... sa aj správali.* Postpozícia nezhodného prívlastku v spojení *v najširšom slova zmysle* (220) má archaický ráz; bežný je slovosled *v najširšom zmysle slova.*

Zo syntaktických javov spomenieme ďalej spojenia typu *zdá sa byť nesporný* (27), v ktorých je sloveso *byť* nadbytočné; existenciálny význam (pravda, istým spôsobom modifikovaný) má už samo sloveso *zdať sa,* preto také spojenia pôsobia živšie bez neurčitku *byť: zdá sa nesporný.* Namiesto spojení typu *nič vážnejšieho* (41, podobne 207, 287, 301) odporúčame používať progresívnejšie spojenia typu *nič vážnejšie.* Používanie tvaru 7. pádu v mennej časti prísudku v prípadoch ako *vysvetlenie nie je jediným* (67), *archeológia je vedou veľmi mladou* (211) pokladáme za neodôvodnené. Tu sa vystačí s tvarom 1. pádu: *vysvetlenie nie je jediné, archeológia je veda veľmi mladá,* lebo ide o všeobecné konštatovania, ktoré nie sú obmedzené časovo ani ináč. Pokladáme teda za správny aj 1. pád v spojeniach typu *nie je náhoda, že...* tak ako to nachodíme v texte na s. 217. Pri používaní častíc *aj — ani* treba dodržiavať zásadu, že *aj* sa používa v spojení s kladným slovesom, kým *ani* v spojení so záporným slovesom (V. Mathesius tu hovorí o istej kongruencii). Preto výskyt častice *aj* pri zápornom slovese (*aby sme aj my neprehliadli vlastnú minulosť,* 208) nemožno uznať za náležitý.

So zreteľom na to, čo sme povedali o jazyku a štýle knihy na začiatku, je v texte pozoruhodný výskyt prechodníkov (napr. 166, 207, 219, 246, 291, 246). K tomuto prostriedku nemožno zaujať prísne normatívne stanovisko; chceme len upozorniť, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa pociťuje ako knižný.

V posudzovanom texte sme našli aj niektoré nedostatky vo väzbách: *závislosť na niečom* (208, 226, správne *závislosť od niečoho*), *hráči na hudobné nástroje* (235, *na hudobných nástrojoch*), *otázka o príčine spustnutia* (219, *otázka príčiny spustnutia*), *záleží od vedy* (111, *na vede*).

Od vlastných syntaktických javov možno prejsť k členeniu textu pomocou čiarok. V tomto bode je v posudzovanej knihe hodne nedôsledností. Čiarka často chýba tam, kde ju súčasná pravopisná kodifikácia vyžaduje; tak je to napr. na konci vloženej vedľajšej vety: *Poslal spis F. Deákovi, ktorý býval v tejto stolici /,/ a požiadal ho, aby...* (24). Dosť typický je prípad, že sa čiarka nekladie na konci vedľajšej vety, za ktorou nasleduje ďalšia vedľajšia veta oddelená pomlčkami: *Keď však Andrej videl smútok svojho pána — ktorého na Vršatci čakala milujúca rodina — /,/ rozhodol sa vykonať strašný skutok* (297). V krátkom súvetí *Nevieme, kde ležal Dolný Fančal /,/ a nevieme ani /,/ ako vznikol* (225) chýbajú dokonca dve čiarky; v druhom prípade ide o čiarku pred vedľajšou vetou uvedenou spájacím výrazom *ako.* Čiarka chýba aj pred inými spájacími výrazmi: *hoci* (65), *ktorý* (83), *čo* (290) a pred zloženými spojkami *a keď* (215, 291), *a ako* (222), *a ak* (301, 339), *a hoci* (236). Na druhej strane je veľa prípadov, keď sa čiarka kladie tam, kde to súčasná pravopisná kodifikácia nepripúšťa, napr. pred výraz *a tým* (31, 35, 53, 86, 233 a i.), pred spojkou *či,* ak nejde o vylučovací význam (napr. *žije ako Sema, či Semko,* 29), *alebo* (34, 67, 286, 113), *a* (48, 225), *než* (35, 48, 210), *čiže* (287, 299), *ako* (v konštrukciách typu *nezostáva iné ako skúmať,* 31, alebo typu *nešlo ani tak o výskum ako o reprezentáciu,* 38). Pravopisná kodifikácia nevyžaduje oddeľovať čiarkami — ak na to nie

sú osobitné dôvody — ani častice *napokon* (343), *prirodzene* (20), *a tak* (*a tak, keď sa naz...*, 293), *najmä* (*a najmä, ako dlho,* 293), spojku *čiže* (*čiže, kde sa zúčastnili,* 28) a podobné výrazy. Zato citoslovcia treba oddeliť čiarkami: *Ó /,/ beda; Ó /,/ ktorý horliteľ* (348).

Výrazy *pol druha, pol štvrta* píšeme osobitne, nie dovedna (*poldruha,* 193, 248, 249; *polštvrta* 40). Výraz *viac-menej* sa podľa platnej kodifikácie píše so spojovníkom, nie dovedna (*viacmenej,* 29).

Napokon drobné štylizačné upozornenia: vo vyjadrení *samozrejme, nerešpektuje teda* (28) stačí jedno zo slov *samozrejme — teda;* podobne aj vo vyjadrení *ale výskum sa však predsa mohol* (34) sú dve odporovacie spojky (*ale* a *však*) zbytočné. Štylizáciu *Predbežne, zdá sa, že to nebude* (40) treba upraviť takto: *Predbežne sa zdá, že...* Na s. 211 pretŕha text veľká vsuvka, ktorou sa stráca vedomie perspektívy vety. Takýmto prípadom sa treba vyhýbať.

Na záver konštatujeme, že jazykovú a štylistickú stránku knihy P. Dvořáka *Odkryté dejiny* pokladáme napriek uvedeným pripomienkam za dobrú.

J. Kačala

Neštandardná jazyková úroveň učebnice pre konzervatóriá

(V. Kořínek, Metodika hry na husliach. Bratislava, SPN 1977, 272 s.)

„Školy sú základným činiteľom v jazykovej výchove a v utváraní jazykovej kultúry vôbec" (KS, 1, 1967, s. 39). Táto téza z teórie našej jazykovej kultúry sa môže javiť ako nepriliehavý vstup do jazykového rozboru textu. Podobný vstup je však opodstatnený, lebo sa hodnotí jazyková zložka učebnice. Nezáleží na tom, že ide o učebnicu pre konzervatóriá. Aj konzervatóriá sú totiž školy, aj vo vyučovaní hudby sa základné (a nielen tie) fakty sprostredkúvajú pomocou jazyka. Je len prirodzené, že sa predpokladá sprostredkúvanie pomocou spisovného jazyka.

V posudzovanej učebnici je viacero vrstiev, v ktorých badať niekedy viac, niekedy menej zreteľné zaostávanie za takou úrovňou jazykovej kultúry, aká sa v učebnicovom texte očakáva. Azda menej nápadné je zaostávanie v terminologickej zložke (máme na mysli najmä jazykovú správnosť alebo nesprávnosť termínov). Prevažná väčšina termínov vyhovuje jazykovým a terminologickým kritériám, ba viaceré treba vyzdvihnúť ako tvorené vynachádzavo, napr. termíny *nadhmat, podhmat* (s. 48, 49), *prednesový spoj* (62), *hmatové masky* (104). Naproti tomu vyvoláva diskusiu termín *výslovnosť* (*správna výslovnosť — artikulácia* 175, *podriaďujeme každý ťah správnej výslovnosti* 179, *výslovnosť každého ťahu* 193). O výslovnosti sa bežne hovorí len v súvise s ľudskou rečou, preto sa prenášanie tohto termínu do inej oblasti ukazuje ako sporné. Ako domáci pendant prevzatého termínu *artikulácia* mal sa aj v uvedených prípadoch použiť termín *členenie,* ako je to napokon v iných hudobných publikáciách (pozri napr. Malá encyklopédia hudby. Bratislava, Obzor 1969, s. 31). Za neústrojný treba pokladať termín

tlmítko (96). Podľa citovanej publikácie (s. 521) sa mohli namiesto neho použiť buď prevzaté termíny *sordino, sordina,* buď domáce termíny *dusidlo, tlmič;* stojí za povšimnutie, že v encyklopedickej príručke sa popri terminologizovanom hudobnom výraze *con sordino* uplatňuje aj jeho domáci náprotivok *s dusidlom.* Zásada ustálenosti termínu sa porušila zavedením termínu *nátrilok* (*nátrilky* 262) — ustálená je totiž podoba *nátril.* Zásade významovej priezračnosti nevyhovuje termín *pražec* (102). V iných oblastiach (napr. v železničnej terminológii) sa tento termín nahradil významovo priezračnejším termínom *podval.* Keby sa mala zachovať motivácia zhodná s termínom *pražec,* mohlo by sa uvažovať o podobe *podvalček* — ide totiž o drobnú súčiastku husieľ. Nie je to však potrebné, pretože pre ebenový výstupok nad hmatníkom, na ktorom ležia struny, sa už ustálil dobre utvorený a priezračne motivovaný názov *sedielko* (pozri Z hudobnej terminológie I [Terminológia husieľ]. SON, 1, 1953, s. 227—230). Prekvapuje termín *hmatová zbehlosť* (88) okrem iného aj preto, že na iných miestach sa správne používa termín *zručnosť* (130, 133). Rovnako ako dvojica *zručnosť — zbehlosť* sa zamieňavo používajú podoby *polovina — polovica* (*polovina* 182, *polovica* 183); *v polovine sláčika* 189, *v polovici sláčika* 191), hoci v spisovnom jazyku je prípustná iba podoba *polovica.* V termíne *systém Pytagorejský* sú až tri „sporné miesta": nevyhovuje z hľadiska syntaktického (chybný slovosled), pravopisného (prídavné mená utvorené od vlastných mien sa píšu s malým začiatočným písmenom) ani slovotvorného (ako ústrojnú radíme uprednostňovať podobu *pytagorovský;* použitie podoby *pytagorejský* neslobodno však vyčítať ako nedostatok, keďže ju Slovník slovenského jazyka pripúšťa ako rovnocennú s podobou *pytagorovský*).

V okruhu neterminologickej slovnej zásoby požiadavkám jazykovej kultúry plne nevyhovujú slová *pilnosť* (125 — správ. *usilovnosť*), *odozva* (233; vo vyjadrení *chyba má odozvu v kvalite ťahov* by však nebolo primerané mechanicky siahnuť za slovami *ohlas, ozvena* — navrhujeme vyjadrenie *chyba ovplyvňuje kvalitu ťahov*), *nahrážka* (249 — *náhradka*), *typičnosť* (254 — *typickosť;* na tom istom mieste sa použilo aj slovo *lyrickosť,* nie *lyričnosť*), *kľudný, kľud* (*kľudná príprava* 244, *kľudný ťah sláčika* 94, 135; *viac kľudu pred výkonom* 94, *dáva hráčovi kľud* 168 — vo všetkých podobných spojeniach sa v kultivovanom texte dáva prednosť slovám *pokojný, pokoj,* príp. aj *vyrovnaný, vyrovnanosť*), *tvorčí* (*tvorčia intuícia* 253 — *tvorivá*), *usnadňovať* (21 — *uľahčovať*), *vylepšovať* (264 — *zlepšovať*), *ovšem* (205 — *pravda, pravdaže*), *kdežto* (217 — *kým, zatiaľ čo*) a ďalšie. Nespisovné slová sú tu zväčša len vyrátané, nenáležitosť ich použitia neodôvodňujeme, pretože sa to urobilo v našom časopise už pri iných príležitostiach. (Odporúčame intenzívnejšie využívanie nášho časopisu v redakčnej práci.) O to viac zaráža benevolencia, s akou sa podobné prostriedky aj naďalej tolerujú v texte, ktorý má byť spisovný.

Z rovnakých príčin ako pri neterminologickej slovnej zásobe volíme enumeratívny postup aj pri komentovaní syntaktických a štylistických javov. Rušivým činiteľom pri vnímaní učebnicového textu je častá, ale nefunkčná zmena ustáleného slovosledu v spojeniach so zhodným prívlastkom (*cvičenie nemé,* 127; *funkčné deformácie intervalové,* 87; *stupnice dvojhmatové,* 117; *intonácie na základe matematickom,* 109; *pred notou hlavnou, v taktoch*

párnych 154; *nepostrádateľných etud Kayserových,* 50; *Portamento tzv. francúzske,* 63) a taký slovosled častice, resp. spojky *ale,* ktorý láme rytmickú líniu vety (*nemožno sa tomu ale čudovať...,* 192; *Pri školení ale nemôžeme obísť,* 12; *nemalo ale možnosť,* 9; *nezabezpečujú ale...,* 8). K tomu pripájame ešte poznámku, že častica, resp. spojka *ale* sa nápadne využíva na úkor iných častíc, napr. na úkor častice *však: Treba ale hneď rátať* — 95, *Klavírne a1 ale nemôže celkom uspokojiť* — 95, *Čo ale na to povie automatizácia hmatu?* — 92. Neveľmi priaznivý obraz o jazykovej úrovni textu načrtáva aj používanie nenáležitých slovesných väzieb a predložiek, ktoré z uvedenej príčiny takisto netreba podrobnejšie analyzovať. Napr. *napomáha odrazu sláčika* (235), *napomáha pamäti* (81 — správ. *napomáha odraz, pamäť*), *tlak potrebný pre držanie husieľ* (18 — správ. *pri/na*), *pre uľahčenie držania sú husle opatrené* (18 — *na*), *cvičenia pre každého a ku každej príležitosti* (121 — *na každú príležitosť*), *cvičenie k získaniu* (127 — *na*), *cvičenie pre kľudný ťah sláčika* (135, ale na tej istej strane je aj korektná predložka vo vyjadrení *cvičenia na súhru ľavej a pravej ruky*), *štúdie pre rozcvičovanie huslistu* (71 — *na*), *prostriedok k jeho dosiahnutiu* (85 — *na*) a dokresľujú ho nezreteľné, chybné či pseudoodborné štylizácie: *Pre ciele zvýšenia pružnosti dopadu prstov cvičíme* (149 — *na zvýšenie*), *Spôsob regenerácie sa uskutočňuje* (241 — *regenerácia sa uskutočňuje*), *výcvik takýchto cvičení* (41 — *takéto cvičenia*), *prevedenie umelých flažoletov* (107 — *hranie*), *technické prevedenie* (181 — *stvárnenie, podanie, realizácia*), *vycvičovať kantilény, trilky* (145, 146 — *precvičovať*), *najslohovejšie podanie* (253 — *slohovo najčistejšie* al. *najprimeranejšie, najvýstižnejšie* — vzťahové adjektíva sa nestupňujú) atď. Niekde nevhodne vkĺzol do textu aj takýto logický a terminologický skrat: *Pre rýchle stupnice smerom hore sú prstoklady...* (79). Nejestvujú totiž rýchle alebo pomalé stupnice, lež iba rýchlo alebo pomaly hrané stupnice.

Kvôli poriadku, nie však kvôli úplnosti, len celkom krátke zastavenie pri týchto tvaroslovných nedostatkoch: *odolnosť bruškov prstov* (250 — *brušiek*), *v každej nuansi* (255 — *nuanse*), *zovšednia* (11 — *zovšednejú*), *zazneje* (56, 90 — *zaznie*).

Zhrnutý chybný jazykový materiál ukazuje, že *Metodika hry na husliach* zaostala za štandardnou jazykovou úrovňou učebného textu. Je to chyba a škoda zároveň. Chyba v tom, že redakcia nezabezpečila jazykovú úpravu textu, škoda preto, že viaceré partie (napr. výstižný a zrozumiteľný opis ťahu dettaché na s. 215 n., opis výmeny ťahu sláčika na s. 205 a i.) majú solídnu jazykovú úroveň. To spolu s vedomým úsilím autora podať látku prehľadne, zaujímavo, miestami aj živo a nevtieravo vtipne mal vydavateľ pri konečnej príprave učebnice oveľa lepšie zúročiť.

I. Masár

SPYTOVALI STE SA

Dúška, či dúžka? — E. Š. Z Michaloviec nám píše: „Chcela by som požiadať o vysvetlenie, ako sa píše slovo *dúška,* s ktorým som sa stretla v tejto vete: *Nebude sa už musieť šmýkať na dúškach zo suda.* Neviem, či sa v tomto slove píše *š* alebo *ž*".

V slove *dúžka* sa pred príponou *-ka* píše *ž,* hoci sa vyslovuje *š.* Výslovnosť je, pravda, podmienená asimiláciou, postavením hlásky *ž* pred neznelou spoluhláskou.

Na zdôvodnenie pravopisnej stránky tohto dnes už málo známeho slova bude dobre povedať niečo bližšie o jeho význame, príp. aj o jeho pôvode. Základnú informáciu o lexikálnom i gramatickom význame tohto slova podáva I. zväzok Slovníka slovenského jazyka (s. 340). Podľa slovníka slovo *dúžka* je zdrobnenina slova *dúha*[2]. Index naznačuje, že slovo *dúha*[2] tvorí so slovom *dúha*[1] dvojicu homoným. Prvým členom tejto dvojice je všeobecne známe, bežné slovo *dúha*[1] s významom „farebný úkaz na oblohe". Významom zdanlivo vzdialený je druhý člen tejto dvojice *dúha*[2]. V Slovníku slovenského jazyka sa uvádza takýto výklad: časť steny dreveného suda. *Dúžka* alebo lepšie v množnom čísle *dúžky* sú vlastne primitívne lyže zhotovené z doštičiek (dúh) tvoriacich stenu suda. Dosvedčuje to napokon aj východiskový kontext (*šmýkať sa na dúžkach*).

Pokiaľ ide o pôvod, obidve homonymá *dúha*[1] i *dúha*[2] majú spoločný základ v praslovanskej podobe *dǫga.* Slovom *dǫga,* neskoršie *dúha* sa pôvodne označoval oblúk nad záprahom. Na základe podobnosti metaforicky vznikali potom ďalšie významy. Najprv význam „oblúkovite zahnutá doska tvoriaca časť suda" (v súčasnom jazyku *dúha*[2]), z ktorého sa ďalšou metaforou odčlenil význam „farebný oblúk na oblohe vznikajúci lomom slnečných lúčov za dažďa". Táto etymologická súvislosť sa však postupne strácala, bežnejším sa stal práve „najnovší" význam a slová, ktoré síce geneticky súvisia, sa významovo natoľko od seba vzdialili, že dnes sa už chápu ako homonymá.

Slovo *dúžka* ako pravidelná odvodenina od slova *dúha* nemôže sa teda písať ináč ako so *ž.* Potvrdzujú to aj niektoré iné odvodeniny s rovnakou alternáciou *h/ž,* napr. *noha — nôžka, stuha — stužka* a pod.

V. Slivková

Zvodná správa = súborná správa. — J. H. z Bratislavy sa spytuje: „V materiáloch, ktoré dostávame od nadriadených orgánov, sa vyskytujú názvy *zvodná správa, zvodný plán, denná zvodka* a pod. Čo značí prídavné meno *zvodný* v týchto spojeniach a podstatné meno *zvodka?* Možno tieto slová používať v spisovnom jazyku?"

V Slovníku slovenského jazyka (V. zv., s. 763) sa prídavné meno *zvodný* vysvetľuje takto: „ktorý svojou krásou, príťažlivosťou, pôvabom a p. zvádza, vábi, láka na niečo, zvádzajúci, lákajúci, vábiaci, vábivý, lákavý; vyvolávajúci alebo vzbudzujúci v niekom erotické, ľúbostné túžby alebo pocity, dráždiaci zmysly; príťažlivý, pôvabný", napr. *zvodný úsmev, zvodný pohľad, zvodné reči.* Rovnozvučné prídavné meno *zvodný* znamená „slúžiaci na zvá-

dzanie, odvádzanie nejakej tekutiny na iné miesto" (tamže), napr. *zvodný kanál, zvodná rúra, zvodné potrubie.* Ako vidíme, ani jedno z týchto slov nemožno so zreteľom na ich význam spájať so slovom *správa.*

Názov *zvodná správa* prenikol k nám z ruštiny, kde prídavné meno *svodnyj* značí podľa Veľkého rusko-slovenského slovníka (IV. diel, s. 358) „súborný, súhrnný, celkový", napr. *svodnyj pokazateľ — súhrnný ukazovateľ, svodnyj otčot — súhrnný výkaz, svodnyj plan — súhrnný plán.*

Okrem dvojslovného názvu *zvodná správa* sa dakedy používa jednosľovné pomenovanie *zvodka.* V správach o stave hladín vodných tokov, ktoré sa vysielajú aj v ruskom jazyku, denne počúvame z rozhlasu vyjadrenie *svodka ob urovne reki Dunaj,* t. j. správu o výške hladiny rieky Dunaj. Možno práve aj pod vplyvom týchto správ sa do vedomia niektorých používateľov slovenčiny dostáva aj slovo *zvodka* vo význame „súhrnná správa", napr. *denná zvodka, zvodka o počasí, zostaviť zvodku* atď. Aj tieto spojenia sú mechanicky prevzaté z ruského jazyka, kde *dnevnaja svodka* značí *denné hlásenie, svodka pogody* je *správa o počasí, sostaviť svodku* znamená *zostaviť správu.*

Z uvedeného zreteľne vyplýva, k akým chybám vedie mechanické preberanie jazykových prostriedkov aj z takého blízkeho jazyka, ako je ruština. Práve pri preberaní slov z blízkych slovanských jazykov treba osobitnú pozornosť venovať ich presnému významu, lebo spoliehanie sa iba na formálnu, najmä zvukovú stránku môže viesť k nepríjemným nedorozumeniam. Veď ak niekto bol v Sovietskom zväze, mohol sa na vlastnej škode presvedčiť, čo značí pýtať si napr. čerstvý chlieb. Prídavné meno *čorstvyj* značí totiž v ruštine pravý opak toho čo naše adjektívum *čerstvý.*

Názvy *zvodná správa, zvodný plán, denná zvodka* a pod. neodporúčame teda používať, lebo význam ruského prídavného mena *svodnyj* je odlišný od významu slovenského adjektíva *zvodný,* pričom ekvivalent ruského slova *svodnyj* v slovenčine, t. j. slovo *súhrnný* je ustálené a významovo zreteľné. Rovnako neodporúčame používať ani jednosľovné pomenovanie *zvodka.* Namiesto názvu *zvodná správa* sú v spisovnej slovenčine zaužívané spojenia *súhrnná, celková,* resp. *súborná správa,* analogicky aj *súhrnný, súborný, celkový plán.* Ruské slovo *svodka* sa do slovenčiny prekladá jednak ako *správa,* jednak ako *hlásenie.*

E. Rísová

OZNAM: Výbor Sekcie pre vedeckú a odbornú literatúru Slovenského literárneho fondu udelil Jánovi Horeckému prémiu za spoločensky angažované články publikované v časopise Kultúra slova v druhom polroku 1978. Ide o články Jazyk v období vedecko-technického rozvoja (KS, *12,* 1978, s. 257—260) a O internacionalizácii a unifikácii terminológie (KS, *12,* 1978, s. 321—324).

OPRAVA: — Prosíme čitateľov, aby si v 1. čísle tohto ročníka na s. 9 opravili v 4. riadku zvrchu slovo *nespravodlivý* na *nespravodliví.*

Redakcia

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 13, 1979, č. 3. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v marci 1979. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1979

Cena Kčs 3,—